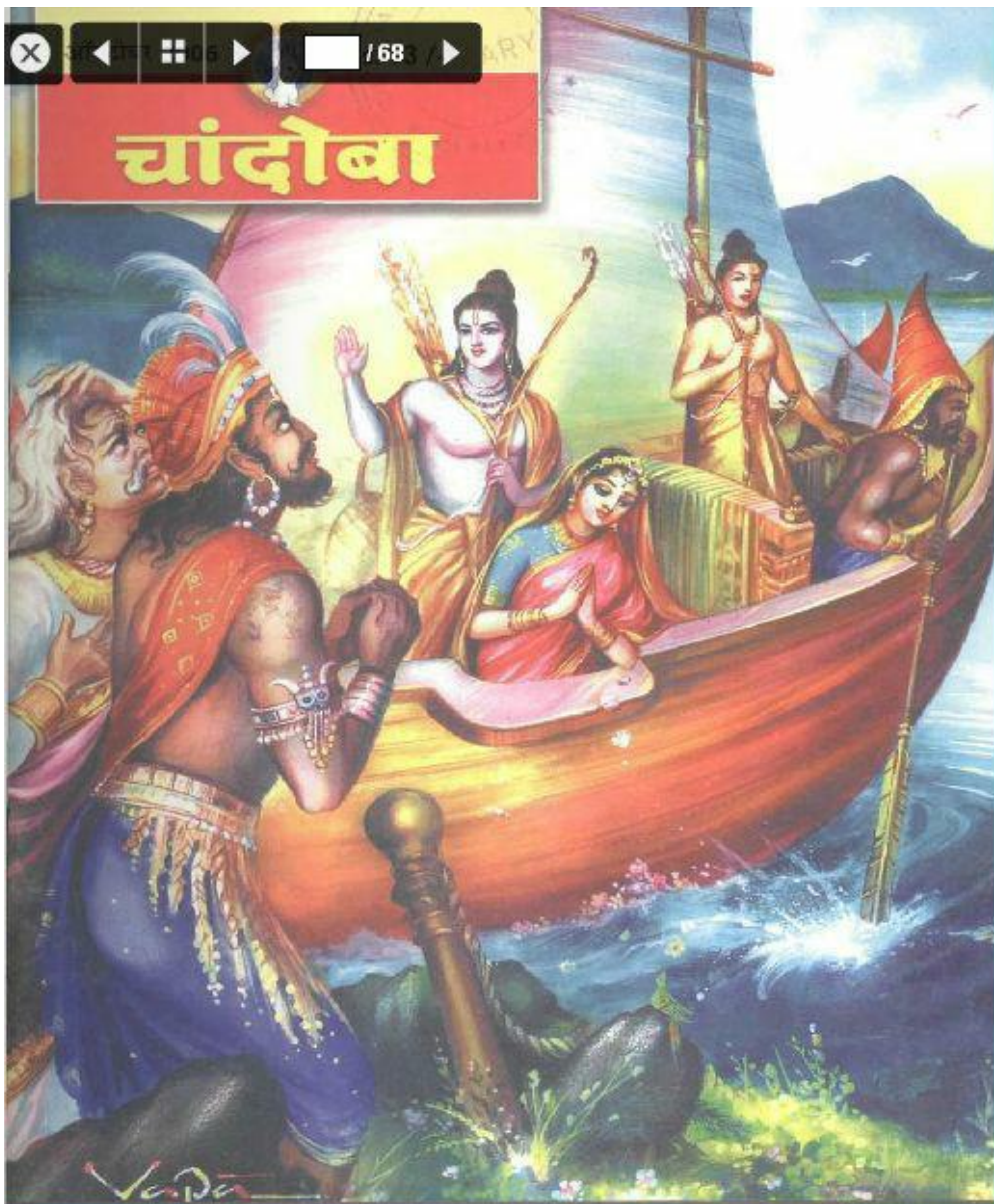

/68
चांदोबा

वाचकांची पत्र

कच्छहून तन्वी डी. गोर लिहितात,

गेली कित्येक वर्षें 'चंदामामा' आमच्याकडे येतो आहे. त्यांतल्या गोष्टी वाचून विचारशक्तीला चालना मिळते. आमच्या कलागुणांचा विकास होतो. त्यांतली रंगीत चित्रेही आवडतात. चंदामामा आमचे आवडते मासिक आहे.

मेरठहून श्री. करणचंद लिहितात,

साठीचा चंदामामा जीवनरंगामुळे शोभायमान झालेला आहे. भारतीय संस्कृतीचे वैभव सोप्या भाषेंत हे मासिक आम्हाला देते. पौराणिक, ऐतिहासिक काळांत आम्हाला घेऊन जाते, व आश्चर्यचकित करुन सोडते.

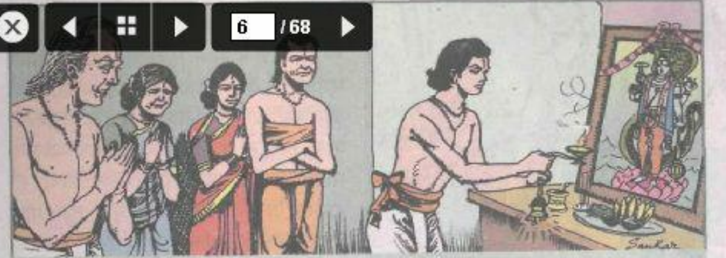
वाचणारे आबालवृद्ध आनंदसागरांत डुबकी घेतात; याचा प्रकाश भावी काळांत आणखी दूरवर पसरो. यांतल्या गोष्टी वाचल्याशिवाय राहावत नाही. महिन्याच्या सुरवातीला इतर मासिके आली तरी प्रथम धाड पडते चंदामामावरच, आणि वाचल्यावर समाधान होते. केवळ मुलांसाठी एक खास अंक काढावा, ही उत्कट इच्छा आहे.

श्री. राहुल, हुबळीहून लिहितात

खरोखरीच चंदामामा हे सर्वांत जुने व श्रेष्ठ मासिक आहे. मुले व प्रौढ मंडळी सारख्याच आवडीने वाचतात. लहान मुलांमधे वाचनाची गोडी वाढते आणि ज्ञानांत भर पडते. चंदामामाची वाटचाल अशीच शानदार व सदाबहार राहो. त्याच्यामुळे जगांत बंधुभाव व देशाभिमान जागृत राहण्यास निश्चित मदत होते आहे.

रामहरी उ. घोळवे, लोणावळ्याहून लिहितात

ऑगस्टच्या चंदामामात पंतप्रधानांचा संदेश वाचून माझी मुले रजनी व रोहित, फार प्रभावित झाली. त्यांना डॉ. मनमोहन सिंगाना सांगावेसे वाटले कीं कोणत्याही राष्ट्रीय व परदेशी हल्ल्याला तोंड देताना ही मुले त्यांच्या बरोबर आहेत. चंदामामासारखे मासिक मुलांच्या मनांत राष्ट्रीय भावना व जनकल्याणांची वृत्ती रुजवत आहेत हे अभिमानास्पद आहे.

प्रसादची देवभक्ती

लहानपणापासून प्रसादमध्ये पुरुषी अहंकाराचे प्रमाण जरा जास्तच होते.

प्रसाद रोज देवळांत जात असे. मोठ्या माणसांकडून चौकसपणाने विचारुन देवा-धर्माच्या गोष्टी ऐकत असे. आपल्या समवयस्क मुलांबरोबर तो विशेष बोलतही नसे. देवाधर्मांच्या कामाचीच त्याला खास आवड होती. गांवामध्ये जी कथा पुराणे चालत, ती तो मन लावून ऐकत असे सवड सांपडताच गीतेची पारायणे करी. पण ह्या सगळ्यांबरोबरच तो विद्याभ्यास लक्ष देऊन करीत असे. वयाच्या अठराव्या वर्षापर्यंतच त्याने सर्व विद्याभ्यास पूर्ण केला होता.

प्रसादच्या परमेश्वरभक्तीची प्रशंसा त्याच्या लहानपणापासूनच सर्वजण करीत असत. परंतु त्याची देवभक्ति हट्टीपणांत बदलत गेली. त्यामुळे मोठी माणसेही त्याच्यापासून जरा दूर राहू लागली. भल्या सकाळी उठून तो पूजेअर्चेत गढून जाई. नंतर घरांतील लोकांसाठी विविध पकाने बनवून त्यांना ती खाण्याची तो जबरदस्ती करत असे.

त्याचे आजी आजोबा म्हातारे झाले. आई वडिलांच्याने काम होईनासे झाले. त्याचा मोठा भाऊ सूरज, त्याच्यापेक्षां दोन वर्षांनी मोठा होता. तो एकटाच घरादाराची व शेतीवाडीची कामे संभाळी. प्रसादला एखादे काम करायला सांगितले की तो लगेच चिडत असे. त्याचे सर्व लक्ष देवपूजेतच काय ते एकवटलेले होते. प्रसादचे वडील एक दिवस ह्याचविषयी इतर लोकांशी बोलत होते. तेव्हां सूरज आपल्या भावाचेच समर्थन करीत म्हणाला, "हे पहा, त्याच्यात अहंभाव, हटवादीपणा, जरा जास्त आहे इतकंच. त्यावर कोणाची टीका त्याला सहन होत नाही. त्याचे सर्व काम मी करत जाईन. त्याबाबत तुम्हाला चिंता करण्याचे कांही कारण नाही."

कालांतराने छाया नांवाच्या मुलीशी सूरजचे लग्न झाले. सासरी आल्यावर सुरवातीला कांही काळ ती प्रसादबरोबर चांगलेपणाने वागली. परंतु जेव्हां तिच्या लक्षांत आले की प्रसाद घरांतील कोणतीच जबाबदारी उचलण्यास तयार नाही,

तेव्हां ती छोटीमोठी कामे त्याच्यावर सोपवूं लागली. प्रसादने कामाला नकार देताच ती त्याच्याबरोबर भांडू लागे. प्रसादने छायाबाबत आपल्या मोठ्या भावाकडे तक्रार केली.

तेव्हां सूरज त्याला समजावणीच्या स्वरांत म्हणाला, "अरे, छाया दिवसभर घरच्या कामात गढलेली असते. तिचं बोलणं कांही मनावर होऊं नकोस. तू आपलं स्वतःच खाणंपिणं आणि देवाधर्माचं बघत जा."

प्रसादला वाटले की मोठ्या भावाने आपल्या तक्रारीची विशेष दखल घेतली नाही. तेव्हा त्याने तीच गोष्ट पुन्हां घरांतल्या वडील मंडळींसमोर मांडताच त्यांनी म्हटले, "अरे भाऊ अन् वहिनी आपल्या कामांत व्यग्र असतात. वाईट वाटून घेऊ नकोस."

मग प्रसादने सरळ सांगितले, "तुम्ही वहिनीला स्पष्ट सांगा की ह्यापुढे तिने माझ्या कामांत कांहीही हस्तक्षेप करू नये."

छायाला हे समजले, तेव्हां तिने प्रसादला म्हटले, "हे बघ, अंगात जोर होता तोवर तुझ्या आजोबांनी अन् वडलांनी भरपूर कष्ट केलेले आहेत. घाम गाळून कमावलेल्या, आपल्याकडे सोपवलेल्या ह्या मालमत्तेचं रक्षण करणं, ती वाढवणं, हे खरं तर तुझं काम आहे. तुझा मोठा भाऊ सुद्धां खूप मेहनत करून ती संपत्ती जपायचा प्रयत्न करतो. हाच तर खरा पुरुषार्थ. कांहीच काम न करता निरुद्योगीपणे बसण्याला कांही पुरुषार्थ म्हणत नाहीत."

"पण मी कुठे निरुद्योगी बसतो? सतत भक्त प्रल्हादाप्रमाणे, ईश्वरभक्तित मग्न तर असतो. हिरण्यकश्यिपूसारखे मला उगीच त्रास देऊं नका. देव तुम्हाला शिक्षा करेल." असे म्हणून त्याने वहिनीस सावधगिरीचा इशारा दिला.

"मी सुद्धा आपला पति, सासू सासरे, त्यांचे आई वडील, सर्वांची सेवा करत असते. तू तर कसल्याच कामाचा नाहीस, तरी तुला शिजवून खाऊं पिऊं घालते. परमेश्वर माझीच स्तुती करेल अन् कांही झालं तरी मला शिक्षा देणार नाही. जर तू खरोखरीचा प्रल्हादाच्या तोडीचा भक्त असशील, तर देवाकडे प्रार्थना कर. की त्याने मला शिक्षा द्यावीच. जर तू असे करुं शकला नाहीस, तर मात्र आपल्या भावाबरोबर, घरा-दाराची जबाबदारी संभाळायला लागेल." वहिनीने त्याला आव्हानच दिलं. प्रसादने ते स्वीकारलं.

नंतर रोजच तो जेव्हां जेव्हां मंदिरात जाई,

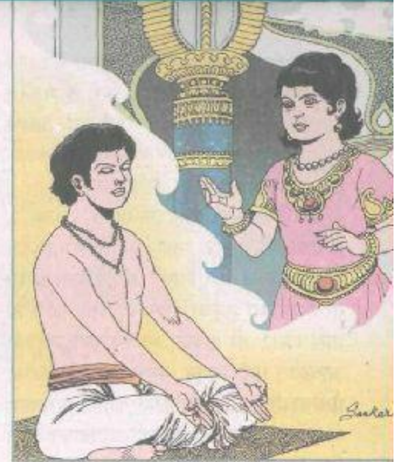
त्यावेळी वहिनीला शिक्षा देण्यासाठी, तो देवास आळवूं लागला. ह्याबावत जेव्हां त्याच्या आजीस समजले, तेव्हा त्याला फटकारत तिने म्हटले, "अरे, वहिनी ही आईसमान असते. तिला शिक्षा देण्याविषयी देवाची प्रार्थना करणे, म्हणजे तुझा निव्वळ मूर्खपणा आहे."

"वहिनी नेहमी माझ्या देवाधर्माच्या कार्यात अडथळे आणते. ती महापापी आहे. ज्याने आपल्या पापी पित्यास घोर शिक्षा देऊन अद्दल घडवली, तो भक्त प्रल्हाद माझा आदर्श आहे. जो पर्यंत परमेश्वर तिला शिक्षा देत नाही, तोपर्यंत मी अशीच प्रार्थना करत राहीन" हटवादीपणे प्रसादने म्हटले.

आजी, आजोबा, त्याचा मोठा भाऊ, सारेच प्रसादच्या ह्या कडवट बोलण्यावर नाराज होऊन म्हणाले, "वहिनीची क्षमा माग, नाहीतर ह्या क्षणी घर सोडून चालता हो."

"प्रल्हादला तर त्याचे वडील हा एकमेव शत्रू होता. इथे घरातील सर्वचजण माझे शत्रू आहेत. तुमच्या सांगण्यानुसार ह्या क्षणी मी हे घर सोडून जात आहे. जोवर तुम्ही होऊन मला परत बोलावणार नाही, तोपर्यंत मी ह्या घरी पाऊलही ठेवणार नाही." एवढे बोलून तो घरांतून बाहेर पडला व मंदिराच्या मंडपात येऊन बसला.

मंदिराचे पुजारी रामशास्त्री ह्यांना जेव्हां समजले की प्रसाद घरातून रागावून आला आहे, तेव्हा ते त्याला समजावीत बोलले, "अरे तू तर फार मोठी चूक केलीस. तुला माहित नाही कां की आई वडील देवासमान असतात? त्यांच्यावर रुसणे म्हणजे प्रत्यक्ष परमेश्वरावर रुसण्यासारखे

आहे. जा, आत्ताच परत जा अन् त्यांची क्षमा माग."

"मी जर आत्ता असाच परत गेलो, तर सर्वांचा देवावरचा विश्वास उडेल. देवाने आता माझ्या वहिनीला अगदी कडक शिक्षा देऊन माझी देवभक्ति सिद्ध केली पाहिजे. तोपर्यंत मी सतत देवाचे नामस्मरण करत तुळशीचे तीर्थ पिऊन मंदिरातच राहणार आहे" प्रसादने म्हटले.

रामशास्त्री कांही न बोलता गप्प बसले. प्रसादने तीन दिवस व फक्त तुळशीचे तीर्थ घेतले. त्यामुळे तो अशक्त व कमजोर झाला.

तिसऱ्या दिवशी संध्याकाळी जेव्हां तो परमेश्वर चिंतनात मग्न होता, तेव्हां त्याने स्वप्नांत वैकुंठात बसलेल्या भक्त प्रल्हादास प्रत्यक्ष बघितले. त्याने प्रल्हादास म्हटले, "पहा माझी दुस्थिती. त्यावेळी आपले पिता हिरण्यकश्यपूच

आपले एकमेव शत्रू होते. पण माझ्या घरी मात्र घरांतील प्रत्येकजण माझ्या परमेश्वरभक्तींत अडथळा आणतो आहे. आपणच माझे आदर्श आहात; तर माझ्या वहिनीला अद्दल घडवण्यासाठी आपण मला मदत केली पाहिजे."

मंदस्मित करत प्रल्हादाने म्हटले. "मित्रा, तू काय बोलतो आहेस? माझ्या वडिलांनी माझा द्वेष केला? कधीच नाही. त्यांनी जर द्वेष केला असेल तर स्वतःच्या शत्रूचा, विष्णूचा. मला जो काय त्रास दिला, तो केवळ, मी त्यांच्या शत्रूच्या आश्रयास गेलो म्हणून. मनुष्य जन्म घेतल्यावर प्रत्येकाचीच कांही ना कांही कर्तव्ये असतात, ती त्यास पार पाडावी लागतात. त्याबाबत बेपर्वा राहून मोठ्यांना त्रास देणे, त्यांचा द्वेष करणे योग्य नव्हे. ज्या वहिनीने तुला आपले कर्तव्य पार पाडायला सांगितले, योग्य मार्गदर्शन केले, त्या वहिनीलाच तू शिक्षा द्यायला सांगतोस? धर्म तर असं शिकवत नाही. भक्ति नेहमी प्रेमाची शिकवण देते, द्वेषाची नाही. दुराग्रही भक्ती व मूर्ख वागणूक सर्वांनाच त्रास देते माझ्या बोलण्यावर गंभीरपणे विचार कर. ज्यावेळेस तुझ्यांत परिवर्तन होईल, त्यावेळेस तुझ्या घरचे लोक तुला परत घरी न्यायला येतील." गोड स्वरांत प्रल्हादने बोलणे संपवले.

"मी आता समजून चुकलो आहे कर्मकांडी अन् दुराग्रही भक्ति त्रासदायक, ठरते! अहंकारापोटी मोठ्यांचा अनादर करणे, हे पाप आहे. आपण माझे चांगलेच डोळे उघडलेत. मी आपला ऋणी आहे." प्रसाद हात जोडत बोलला.

"प्रसादं, तुला शोधत कोणीतरी आले आहे, ते पहा" पुजाऱ्याने चेहऱ्यावर पाणी शिंपडत म्हटले.

प्रसाद खडबडून उठून बसला. त्याला समजेना की हे स्वप्न आहे की सत्य! समोर भाऊ व वहिनी उभे होते. त्यांनी म्हटले, "अरे, न खाता पिता, असा इथे किती दिवस राहणार? चल घरी चल" प्रेमभराने सूरजने म्हटले.

"वहिनी, मला क्षमा कर." असे, म्हणत प्रसाद वहिनीच्या पायावर कोसळला. "मी परमेश्वर भक्तिचा खरा अर्थ आपल्या आदर्श भक्त प्रल्हादाकडूनच जाणून घेतला आहे." त्यामध्ये झालेला बदल पाहून सर्वचजण अतिशय खूष झाले.

गाय-वासरुं

राघव आणि नारायण दोघांची घरे आणि शेते एकमेकांना लागूनच होती. त्या दोघांच्या घरांच्या मधे भिंत नव्हती. राघवची बायको कांता आणि नारायणची बायको शांता दोघींचाही देवावर फार विश्वास होता. दोघांकडेही दोन दोन बैल होते. म्हशीही होत्या, पण दोघांपैकी कुणाकडेच गाय तेवढी नव्हती. आपापल्या बायकांची इच्छा पुरी करण्याच्या उद्देशाने दोघेही एकदा बाजाराला गेले आणि एक एक गाय खरेदी करुन आले. त्यामुळे कांता व शांता दोघी खूष झाल्या, कारण आता त्या गोमातेचं पूजन सहज करुं शकणार होत्या. त्या मोठ्या प्रेमाने अन् श्रद्धेने गायींचे लालनपालन करुं लागल्या.

कालांतराने नारायणच्या गायीने पाठोपाठ दोन वासरांना जन्म दिला, तर राघवच्या गायीने मात्र दोन्ही वेळां कालवडीला जन्म दिला. राघवला एक आशा होती की बैल जन्माला आला तर शेतीवाडीच्या कामाला उपयोगी होईल. आता परत तिसऱ्यांदा गायी गाभण होत्या. राघवची मनापासून इच्छा होती की निदान या खेपेस तरी त्याच्या गायीने बैलाला जन्म द्यावा. ह्याच सुमारास नारायणच्या कोणा आप्तेष्टांकडे लग्न असल्याने त्याला परगावी जाणे भाग पडले. जाण्याआधी, गायीच्या देखरेखीची सर्व जबाबदारी राघववर सोपवून तो सर्व कुटुंबियांसमवेत लग्नासाठी निघून गेला.

इकडे राघवच्या, मनांत एक वेगळाच, विचार आला. त्याले वाटले कीं त्याच रात्री दोन्ही गायी व्यायल्या तर किती बरे होईल. त्यानंतर काय करायचं हे त्याने उत्साहाने बायकोला सांगितले. त्याचं 'बोलणं' ऐकून शांता थक्क झाली. आपल्या नवऱ्याशी थोडे फटकून बोलत तिने विचारले, "अहो, काय झालंय तरी काय तुम्हाला? त्यांच्या गायीला जर खोंड जन्मला, तर तो आपण घ्यायचा? अन् आपल्या गायीला कालवड झाली तर त्यांच्या गायीजवळ ठेवायची? हा तर सरळ अन्याय आहे. जनावरें आपल्या पिल्लांची देखरेख अन् सांभाळ, माणसांपेक्षांही जास्त सावधतेने

राम गोपाल

करतात बरं! तुम्ही कुत्र्यामांजरांचे वा माकडांचे वागणे बघितले असेलच. किती प्रेमानी ती आपल्या पिल्लांचा सांभाळ करतात. तुमच्या इच्छेप्रमाणे जरी आपण गायीच्या पिल्लांची अदलाबदल केली, तरी गाय दावे नि दोर तोडून आपल्या पिल्लाजवळ जाईलच बघा.'' आपल्या नवऱ्याला सावध करत शांता म्हणाली.

राघवने बायकोचे बोलणे कांही विशेष मनावर घेतले नाही. त्याच्या अपेक्षेप्रमाणेंच दोन्ही गायींनी पाडा व कालवडीस जन्म दिला. नारायणच्या गायीने बैलास तर राघवच्या स्वतःच्या गायीने कालवडीस जन्म दिला. शांताने नवऱ्यास रोखण्याचा खूप प्रयत्न करूनही राघवने वासरांची अदलाबदल केलीच. नंतर रात्रीं तो झोपायला गेला.

थोड्याच वेळांत गुरांच्या गोठ्यांतून खुडबूड ऐकू आल्याने राघव व शांता तेथे गेले. त्यांनी बघितले की त्यांची गाय तिच्या स्वतःच्या कालवडीला चाटते आहे. तिच्या गळयांत दाव्याची अर्धवट तुटलेली दोरी आहे. तो लगेचच नारायणच्या घराकडे, गोठ्यांत गेला, तर त्याची गाय तिच्या बछड्यास चाटत होती. ते बघताच तो मनोमन समूजन चुकला की पशु सुद्धा आपल्या पिल्लांवर खूप प्रेम करतात. त्याला पश्चाताप झाला. राघवने नारायणाच्या गायीला व तिच्या पिलाला त्यांच्या गोठ्यांत बांधले, तर स्वतःच्या गायीस व तिच्या पिलास आपल्या गोठ्यांत बांधले.

दुसऱ्याच दिवशी नारायण अन् त्याची बायको गांवाहून परत आले. राघवने, रात्री घडलेल्या घटनेबद्दल सर्व कांही नारायणला सांगून, पश्चाताप व्यक्त करत म्हटले, ''माझ्या मनांत अशी दुर्बुद्धी निर्माण झाली, त्याबद्दल मला माफ कर.''

''अरे काय बोलतोस राघव! ह्यात दुर्बुद्धी कसली? तीन तीन बैलांना घेऊन मी तरी काय करणार आहे? त्यांतला एक तू घे ना.'' ''नारायण खरंच तू फार मोठ्या मनाचा आहेस. हो, पण मग माझ्याकडची एक कालवड मात्र तुला घ्यावीच लागेल.'' राघव आग्रहाने ठासून म्हणाला नारायणाने ही ते मान्य केले. बाजूला उभ्या असलेल्या कांता आणि शांता, त्या दोघांचे हे बोलणे लक्षपूर्वक ऐकत होत्या. दोघींनी मोठ्या प्रेमभराने एकमेकींना मिठी मारली.

भयंकर घाटी

13

(केशव, जयमल्ल व म्हातारा पिता ज्या दिवशी गुहा सोडून बाहेर पडले, त्या दिवशी ब्राम्हदंडी मांत्रिक दोन अंगरक्षकांच्याबरोबर विंध्याचलच्या दिशेने निघाला. केशव वगैरे अंधार पड़ायच्या वेळेपर्यंत एका गांवात पोंचले. तिथे त्यांना कळले कीं त्याच गांवात ब्राम्हदंडीदेखील येणार आहे. ते तिथून पुढे निघाले. त्यानंतर...)

केशवच्या म्हाताऱ्या पित्याने मार्ग दाखवला. तो म्हणाला, ''आता आपण एक क्षणभरदेखील या गांवात थांबता कामा नये. ब्राम्हदंडी कदाचित आपल्याला या वेषांत ओळखणार नाही. पण कांही नवीन समस्या नको. त्यालाही या गांवात यायला आजचाच दिवस मिळाला. जाऊं द्या, हरकत नाही. आपण आपला मार्ग बदलूं या, प्रथम आपण लवकरांत लवकर या गावांतून बाहेर पडायला हवं, घाटीमधे तावडतोब पोचायला हवं!'' ते गांव ओलांडून लौकरच जंगलात शिरले. तोपर्यंत चांगलाच अंधार झाला होता. वाट नीट दिसत नव्हती. झाडांच्या फांद्या बाजूला सारीत ते पुढे जाऊं लागले. पक्ष्यांचे आवाज, प्राण्यांचे आवाज, चीत्कार, हे ऐकूं येत होते. कांही लहान प्राणी घाबरून पळत जाताना मधूनच दिसत होते. अंधारात मोठेमोठे वृक्ष राक्षसासारखे वाटत होते.

सरळ त्या बाजूलाच जाऊं या. तिथे लपता येईल कां ते पाहूं या. जरी घोडे सोडून द्यावे लागले तरी सोडून देऊं या."

तिघांचे घोडे त्या उजेडाच्या दिशेने जाऊं लागले. तेव्हां झाडीतून दोन आवाज आले. "कोण येत आहे? थांबा."

हे ऐकून म्हातारा घोड्यावरून उतरून म्हणाला, "आपण कोण आहात हे आम्हाला ठाऊक नाही, आम्ही प्रवासी आहोत. आम्हाला लुटण्यासाठी डाकू आमचा पाठलाग करीत आहेत, म्हणून आम्ही इकडे पळालो. त्यांच्या मशाली, लाठ्या, तुम्ही पाहिल्या असतीलच."

म्हाताऱ्याचे बोलणे संपले तोच दिवा विझून गेला. एक जाडजूड उंचापुरा माणूस भाला घेऊन तिथे पळतपळत आला. केशव व जयमल्लाला पाहून त्याने विचारलं, "तुम्ही खालच्या गांवा-कडूनच आला आहात कां? त्या गांवातल्या निम्म्या लोकांचं काम आहे वाटसरूंना लुटणं, आणि करमणूक म्हणून बाकीचे गांवकरी लोकांची डोकी उडवतात. तुम्ही घाबरूं नका. तुम्हाला वांचवणं ही माझी जबाबदारी आहे."

आणि त्याने एका [illegible] त्या मशालवाल्यां[illegible] [illegible] एक पाऊलदेखील पुढे येणार नाहीत."

इतका वेळ शांत असलेला तो प्रदेश आता अशांत वाटायला लागला. वन्यवासी तरुण ग्रामवासी तरुणांवर झाडींतून नेम धरून बाण सोडूं लागले. थोड्याच वेळांत तिथे रणभूमी निर्माण झाली. गांवकऱ्यांना अर्धे राज्य मिळवण्याची हांव होती आणि वन्यवासी तरुणांना आपल्या नेत्याचे आज्ञापालन करायचे होते. सारेजण त्वेषाने लढायला लागले. जे गांवकरी बाणांच्या वर्षावातून वांचले, त्यांना लाठीचा प्रसाद मिळूं लागला.

त्या वन्य नेत्याने ते पाहून म्हटले, "हे लोक दुष्ट आहेत, ते आमचा हल्ला थांबवू शकणार नाहीत. पण रात्रीच्या वेळी, ही जागा चांगली नाही. मी तुम्हाला एक गुप्त प्रदेशांत पाठवतो आहे, चला." केशव, जयमल्ल आणि म्हातारा त्याच्या पाठीमागून, घोड्यांचा लगाम पकडून जायला लागले.

(क्रमशः)

वेताळ कथा

खड्ग महिमा

निश्चयाचा पक्का विक्रमार्क पुन्हां झाडाजवळ गेला, झाडावरुन त्याने शव खाली उतरवले आणि ते खांद्यावर घेऊन त्याने स्मशानाची वाट धरली. तेव्हां प्रेतांत लपलेल्या वेताळाने विचारलं, "राजन्, विषारी सर्प, भुतेखेते असलेल्या स्मशानांत तू निर्भयपणे जातो आहेस. मला तर वाटतं कीं भीतीही तुला घाबरत असावी. कोणत्यातरी महान कार्यासाठी प्राणांचा मोह न ठेवता तू निष्ठेने झटतो आहेस. तुझ्यांत प्रचंड आत्मविश्वास आहे हे उघडच आहेस. तुझे ध्येय साध्य होण्यासाठी, कोणतीही किंमत देण्यासाठी तू तयार आहेस. मला अद्याप हे समजत नाही कीं शेवटी तुला काय हवंय? तुझे हे

कष्ट पाहून मला तर शशिकांत नांवाच्या एका ग्रामीण तरुणाची आठवण येते. त्याने आपल्या ध्येयपूर्तिसाठी कठोर परिश्रम सहन केले होते. तुझा थकवा दूर करण्यासाठी तुला मी त्याचीच गोष्ट सांगतो." आणि वेताळाने पुढील गोष्ट सांगितली.

फार पूर्वीची गोष्ट आहे. कनकवर गांवात शशिकांत नांवाचा एक युवक राहात होता. तो अनेक विद्यांमधे प्रवीण होता. विशेषतः खड्गविद्येमधे त्याची बरोबरी करणारा कुणीची नव्हता. त्याचा पिता एक प्रसिद्ध व्यापारी होता. दुर्दैवाने तो व्यापारी आणि त्याची पत्नी जहाजावरच्या एका दुर्घटनेत मरण पावले. पित्याने जे धन मागे ठेवलं होतं, त्याने इतर व्यापाऱ्यांबरोबर धंद्यात गुंतवले. पण या अननुभवी तरुणाला व्यापारी मित्रांनी फसवले. त्याची सारी धनदौलत त्यांत संपली.

या दुरावस्थेंत शेजारच्या गांवातला जयानंद नांवाचा एक मित्र त्याला भेटायला आला. निराश शशिकांतला धीर देत त्याने म्हटले, "शशिकांत, खड्गविद्येंत तुझे नैपुण्य अजोड आहे. तू या गांवातच राहिलास, तर या विद्येचा तुला कांहीही उपयोग होणार नाही. तू करिवीरपुरला, आपल्या राजधानीला जा. तिथे लौकरच विजयादशमीच्या सुमारास स्पर्धा होतील. त्यांत भाग घे आणि तुझी शक्ती त्यांना दाखव. त्यांतून तुला राजाकडे नक्कीच नोकरी मिळेल. आणि तुझे भविष्य उजळेल."

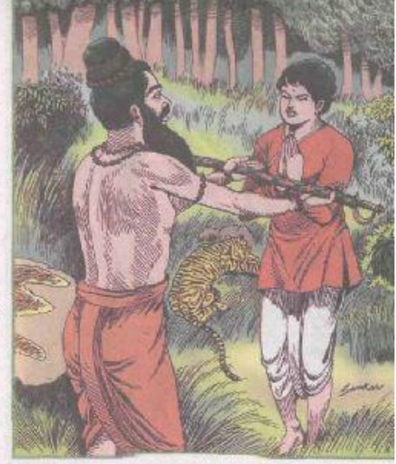
जयानंदाचा सल्ला शशिकांतला योग्य वाटला व पटला. दुसऱ्याच दिवशी तो राजधानीला जायला निघाला. वाटेत तो एका घनदाट अरण्यांतून जात होता, तेव्हां जरा विश्राम करण्यासाठी तो एका झाडाच्या सांवलीत बसला होता. तेवढ्यांत त्याला आवाज ऐकूं आला, "वाघ, वाघ, वांचवा, वांचवा" असे कुणीतरी ओरडत होता.

शशिकांतने झटकन म्यानांतून तलवार काढली, आणि तो आवाजाच्या दिशेने पुढे सरसावला. एका मुनीवर एक वाघ झेप घ्यायच्या पवित्र्यांत होता, तेवढ्यांत शशिकांतने मुनी आणि वाघ यांच्यामधे उडी मारुन तलवारीने वाघावर वार केला. त्या वाराने वाघ घायाळ होऊन खाली पडला, पण नेमकी त्याच वेळेला शशिकांतच्या हातांतून त्याची तलवार निसटली.

तितक्यांत वाघ गुरगुरत उठला. शशिकांतने मोका साधून वाघाच्या पोटावर जोराने लाथ मारली. वाघ लटपटत उठला आणि पुन्हां शशिकांतकडे येण्यासाठी वळला. शशिकांतने वाघाचे मागचे पाय पकडून त्याला दूर फेकले. जखमी वाघ तडफडत जमिनीवर पडला.

तो मुनी हे सर्व लक्षपूर्वक पहात होता. तो शशिकांतला म्हणाला, "हे वीरयुवका, तू फारच शूर आहेस. तुझ्यासारखे निस्वार्थी वीर क्वचित असतात. स्वतःच्या प्राणाची पर्वा न करता तू माझे रक्षण केलेस. मी हा प्रदेश सोडून हिमालयांत जाणार आहे." आणि त्याने जवळच्या झाडांतून एक तलवार बाहेर काढली, व म्हटले." हे अत्यंत शक्तिशाली शस्त्र आहे, पण याचा अर्थ असा नव्हे, कीं कोणतेही साहस करायला तू पुढे व्हावेस. जेव्हां तुझ्यांत धैर्य व साहस असेल, खड्ग चालवण्यांत नैपुण्य असेल, तेव्हांच हे शस्त्र तुला मदत करील." असे सांगून मुनीने ती तलवार त्याच्या हातांत दिली.

शशिकांतने मुनीचे पाय धरुन वंदन केले आणि तो आपल्या वाटेला लागला. राजधानीला पोंचेपर्यंत अंधार पडला होता. त्याने एका खाणावळींत मुक्काम करायचे ठरवले. ती खाणावळ एका म्हातारीच्या मालकीची होती. विजया-दशमीचा उत्सव दुसऱ्याच दिवशी सुरुं झाला. राजाच्या एका जवळच्या नातेवाईकाने खड्ग-युद्धांत सर्वांना हरवले. त्याचे नांव होते चक्रधर. त्याच्या शौर्याबद्दल राजाला फारच समाधान वाटत होते, राजा त्याला खड्गवीर ही पदवी देणार होता, पण त्यापूर्वीच शशिकांत तिथे येऊन

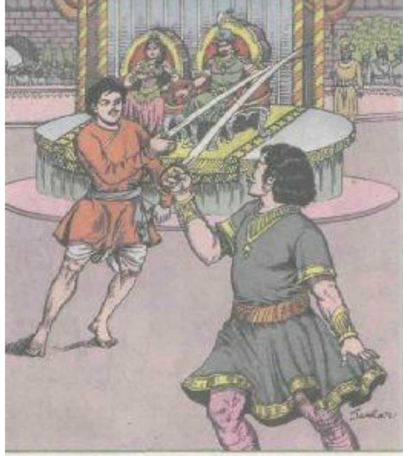

म्हणाला, "महाराज, क्षमा असावी. मला यायला थोडा उशीर झाला" आणि त्याने म्यानांतून तलवार बाहेर काढली.

त्याला पाहून चक्रधर चिडला आणि बोलूं लागला, "हा कोण आहे? दिसायला गांवरान वाटतोय. आणि खड्गयुद्धांत माझ्यासारख्या शूराला आव्हान देण्याचे धाडस करतोय? याने जर मला हरवलं तर मी हे राज्य सोडून निघून जाईन."

असं म्हणून त्याने म्यानांतून शस्त्र बाहेर काढले. तिथे उपस्थित असलेले लोक डोळे फाडून बघायला लागले. राजाच्या जवळ त्याची एकुलती एक मुलगी, मनकर्णिका, बसलेली होती, तिलाही हंसू आले.

दोघांमधे खड्गयुद्ध सुरुं झाले. शशिकांतने अगदी सहजपणे चक्रधरचे वार उलटवले. अर्ध्या

घटकेतच शशिकांतने त्याला हरवले. त्याने श्रद्धापूर्वक आपले अस्त्र डोळ्यांना लावले.

चक्रधरची अशी हार होईल, ही कुणालाच कल्पना नव्हती. प्रेक्षकांसह राजा आणि राजकन्या आश्चर्यचकित झाले. बोलल्याप्रमाणे चक्रधर त्याच वेळी तिथून चालता झाला. चक्रधर हा अजिंक्यवीर मानला जात होता. तो हारल्यामुळे प्रथम सारेजण थक्क झाले, पण लगेच सर्वांनी मोठ्या उत्साहाने टाळया वाजवून शशिकांतचे कौतुक केले.

राजाने ''खड्गवीर'' ही पदवी शशिकांतला दिली आणि संध्याकाळी उद्यानवनांत येऊन राजाची भेट घेण्याचे निमंत्रण दिले.

राजा, राजकन्या, प्रधानमंत्री व दरबारी पंडित जेव्हां राजभवनांत पोंचले तेव्हां राजाने त्या सर्वांना सांगितले, ''तो दिसायला चांगला देखणा आणि सुशील वाटतो. धडधाकट आहे. कुठल्यातरी गांवाहून आलाय असं म्हणतो. पण मला वाटतंय कीं तो शिकलेला नसावा.''

मंत्र्याने म्हटले, ''महाराज, हा तरुण एका खाणावळींत राहातो. आपल्या गुप्तहेरांनी त्याची संपूर्ण माहिती काढली आहे. हा शशिकांत पूर्वी संपन्न परिवारांतला होता, पण परिस्थितीमुळे तो अनाथ झाला. आपले खड्गविद्येतले कौशल्य दाखवून आपल्या कार्यालयांत नोकरी मिळवावी या इच्छेने तो इथे आलेला आहे. इतर कला व विद्यांमधे तो प्रवीण आहे असंही कळलंय.''

राजकन्या लक्ष देऊन ही माहिती ऐकत होती. मंत्र्याकडे बघून तिने स्मितहास्य केले.

या स्पर्धा सुरुं होण्यापूर्वीच राजाने घोषणा केली होती कीं जो सर्वांना हरवेल, त्याच्याशी राजकुमारीचा विवाह होईल. राजाला पूर्ण खात्री होती कीं चक्रधर विजयी होईल. परंतु, असे कांही निराळे घडेल, याची कुणालाही कल्पना नव्हती.

संध्याकाळीं, जेव्हां राजा, मनकर्णिका, मंत्री, पंडित व शशिकांत, उद्यानवनांत होते, तेव्हां गुप्त हेरांचा प्रमुख तिथे आला आणि त्याने सांगितलं, ''महाराज, चक्रधर आता राज्याच्या सीमेवर लोकांना गोळा करून आपल्याविरुद्ध बंड करणार आहे, अशी माहिती झाली आहे. त्याचा आरोप आहे कीं शशिकांतकडे जादूची तलवार आहे, म्हणून चक्रधरचा पराभव झाला. अशा अनोळखी माणसाशी राजकन्येचा विवाह होणे योग्य नाही, असा प्रचार करून तो लोकांना चिथावतो आहे. तो सांगतो कीं मी बंड करीन, स्वतः राजा बनेन आणि राजकन्येशीच विवाह करीन.''

हे ऐकून राजा चकित झाला. ''माझाच नातेवाईक, आणि त्याने माझ्याविरुद्ध उठाव करायचा?''

दरबारी पंडिताने हंसत म्हटलं, ''महाराज, आपण अगदी निश्चिंत राहा. आमच्याविरुद्ध हा जो विरोधी प्रचार होतो आहे, त्यामुळे आपला फायदाच होणार आहे. जेव्हां आसपासच्या शत्रू राज्यांना कळेल कीं भावी राणीच्या पतीकडे जादूची तलवार आहे, तेव्हां ते आपल्याविरुद्ध कधीही जाणार नाहीत.'' नंतर मनकर्णिका व शशिकांतकडे पाहून तो पुढे म्हणाला, ''मी काय म्हटलं, ते समजलं ना?''

दोघांनी खुषीने मान डोलावली.

गोष्ट संपल्यावर वेताळाने विक्रमार्कला विचारले, ''दरबारी पंडिताने जे सांगितलं, त्यांत युक्ती व चातुर्य दिसलं. वस्तुस्थिती दिसली नाही. शशिकांतकडे जादूचे शस्त्र आहे, हे चक्रधरला कसं कळलं? माझ्या शंकेचे उत्तर माहीत असूनही तू गप्प बसलास तर तुझ्या मस्तकाची शंभर शकले होतील.'' विक्रमार्क म्हणाला, ''दरबारी पंडिताच्या बोलण्यांत युक्ति किंवा चातुर्यापेक्षां वस्तुस्थितीच जास्त आहे. चक्रधरने घोषणा केलेली होती की हारलो तर राज्य सोडून जाईन. पण त्याला पराभव सहन झाला नाही. म्हणून त्याने प्रचार केला कीं शशिकांत त्या जादूच्या तलवारीमुळे जिंकला, शौर्यामुळे नव्हे. हे खऱ्या वीराचे लक्षण नव्हे. शिवाय, चक्रधरने राजाचा विरोधात बंडाची तयारी करायला सुरवात केली. त्यामुळे त्याची बुद्धि कुटिल आहे हे स्पष्ट दिसते. दरबारी पंडिताने सांगितले ते योग्यच होते. चक्रधरच्या प्रचारामुळे राज्याला लाभच झाला असता. मुनीने शशिकांतला स्पष्ट सांगितले होते की हे महिमावान शस्त्र तुला मदत करेल. पण त्यावेळी तू स्वतः धाडसी व धैर्यवान असला पाहिजेस. शशिकांतमधे हे गुण पुरेपूर भरलेले आहेत. त्यांच्या हारण्याचा प्रश्नच उद्‌भवत नाही.''

राजाचे मौनभंग करण्यांत सफल झालेला वेताळ शवासहित गायब झाला आणि पुन्हां झाडावर जाऊन बसला.

(सुचित्राच्या रचनेवर आधारित)

वायनाडची जैनमंदिरे

केरळमधल्या कालिकत व कॅननोर हे जिल्हे, व तमिळनाडच्या निलगिरीलगतच्या वायनाड, या डोंगराळ भागांत कित्येक जैन मंदिरे आहेत, आणि त्यांतली बरीचशी भग्नावस्थेंत आहेत. त्याला एकच अपवाद म्हणजे 'सुलतानाची बॅटरी' इथे असलेले मंदिर. हे आता पुराणवस्तू खात्याच्या ताब्यांत आहे. हे मंदिर १२ व्या ते १४ व्या शतकांपर्यंत बांधले गेले होते. त्याचे नूतनीकरण झाले असून आता पर्यटक, यात्रिक व संशोधकांना ते दाखवण्यांत येईल. दक्षिण भारतांतल्या जैन संस्कृतीचे अवशेष म्हणून या मंदिराचा विचार केला जातो.

ह्या मंदिरात टिपू सुलतानच्या सैन्याचा शस्त्रसांठा ठेवला होता असा ऐतिहासिक दस्तावेज आहे. प्रथम गणपतीवाड्डोम असे मंदिराचे नांव होते पण नंतर मात्र 'सुलतान बॅटरी' असे नांव पडले. नुकतेच इथे मंदिराचे नूतनीकरण चालूं असताना दोन मूर्ती सांपडल्या आहेत - एक पांढरी संगमरवरी महावीर जैनाची, आणि दुसरी आहे काळ्या संगमरवरांतले एक कोरीव मस्तक!

ध्र प्रदेशांतली लोककथा

शेवटी नशीब उघडले!

वीरभद्र हा एक दयाळू राजा होता. गरजू लोकांना मदतीचा हात देताना तो कधीही मागेपुढे पहात नसे. कुणाला नवीन व्यापार सुरुं करायचा असो, कुणाला तीर्थयात्रेला जायचे असो, कुणी आजारी असो, किंवा औषधोपचाराची मदत असो, राजा मदत करील असे.

आणि आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे मदत घेणारे कृतज्ञतेने राजाला भेटण्यासाठी पुन्हां परत जात व राजाची मदत घेतल्यानंतर त्यांना यश कसे मिळत गेले हे ते सविस्तर सांगत. कुणाचा धंदा चांगला चालला, आजारी माणूस बरा झाला आणि यात्रा पूर्ण होऊन साधुसंतांचे आशिर्वाद पदरांत मिळवले; घेणाऱ्याला लाभ होत होता. राजाला हे ऐकून फार समाधान होत होते कीं त्यांची मदत सत्कारणी लागत होती.

पण त्याला एक खंत होती. त्याचा एक दूरचा भाऊ वीरमूर्ती हा गरीब होता. राजाने त्याला मदत करण्याचे निरनिराळे प्रयत्न केले, पण वीरमूर्तीला त्या मदतीचा फायदा कधीही मिळाला नाही. तो चांगला शिकारी होता, चांगल्या कविता करण्याचा त्याला नाद होता. सुरेख कवने रचून तो ती वीरभद्र राजाला ऐकवत असे. राजाला काव्याची जाण होती. दरवेळी राजा वीरमूर्तीला कांहीतरी रक्कम बक्षीस देत असे. पण त्या पैशाचा कांहीतरी चांगला उपयोग करण्यापूर्वी ते पैसे चोरीला तरी जात किंवा वीरमूर्तीच्या हातून हरवत असत. कितीही मदत मिळाली तरी वीरमूर्तीची दरिद्री अवस्था कांही कधी संपली नाही. तो नेहमी उपाशी किंवा फाटक्या कपड्यांमधे, अशा अवस्थेंत राजाला दिसत असे.

एकदा वीरमूर्तीने शिकार करून बरेच प्राणी मारून आणले. वीरभद्र राजाला फार आनंद झाला. आपल्या सर्व दरबाऱ्यांच्यासमोर वीरमूर्तीचा सन्मान करायला हवा, असे राजाने ठरवले. म्हणून राजाने दरबार भरवला. आणि सांगितले, ''माझा चुलतचुलत भाऊ वीरमूर्ती,

हा तुम्हाला माहीत आहेच. त्याने शिकारीला जाऊन आज कितीतरी जनावरे मारून आणली आहेत ती पाहा! त्याने आज आपले शौर्य गाजवले आहे, म्हणून तुम्हा सर्वांच्या साक्षीने मी त्याला इनाम देणार आहे.'' असं म्हणून राजाने वीरमूर्तीच्या हातांत एक तुकतुकीत नारिंगी रंगाचे संत्रे दिले, आणि प्रसन्नपणे वीरमूर्तीला निरोप दिला.

दरबारांत किंचितशी कुजबूज झाली. त्या गरीब भावाची राजा मस्करी तर करीत नव्हता ना? राजाला ती कुजबूज ऐकू आली, पण त्याने तिकडे लक्ष दिले नाही. वीरमूर्ती किंवा दरबारांतल्या मानकऱ्यांना माहीत नव्हते, कीं ते साधेसुधे संत्रे नव्हते. त्यांत हिरेमाणके लपवलेली होती.

राजाने वीरमूर्तीचे कौतुक दरबारांत सर्वांच्यासमोर केले, त्यावरच वीरमूर्ती खूष होता. त्या संत्र्याचे त्याला कांही विशेष वाटले नाही. राजाने बोललेले स्तुतिपर शब्द हे वीरमूर्तीला जास्त महत्वाचे वाटले होते. त्याने ते संत्रे पिशवींत ठेवले आणि तो घरी परत गेला.

वाटेत त्याला एक भिक्षेकरी भेटला. त्याने आपला भिक्षेचा कटोरा वीरमूर्तीसमोर धरला. वीरमूर्तीच्याकडे एकही पैसा नव्हता. म्हणून त्याने ते संत्रे पिशवीतून काढले आणि त्या कटोऱ्यांत टाकले. ''तुला भूक लागली असेल. तेव्हां तू हे संत्रे खा.'' संत्रे देऊन वीरमूर्ती आपल्या वाटेने गेला.

ते संत्रे नेहमीपेक्षां जरा जड असलेले पाहून त्या भिक्षेकऱ्याला आश्चर्य वाटले. ते संत्रे इतके सुरेख आणि चकचकीत दिसत होते की त्याने ते राजाला नजर करायचे ठरवले. राजवाड्यावरच्या पहारेकऱ्यांना राजाच्या दिलदार स्वभावाची चांगलीच माहिती होती. म्हणून त्यांनी या भिक्षेकऱ्याला आंत जाऊं दिले.

जेव्हां तो भिक्षेकरी साधू दरबारांत शिरला, तेव्हां राजाने त्याचे आदराने स्वागत केले, व त्याला बसायला सांगितले. राजा कांही बोलणार, पण त्यापूर्वीच भिक्षेकरी साधूने ते सोनेरी संत्रे काढून हातांत घेतले व तो राजाला म्हणाला, ''महाराज, गरिबाची ही भेट आपण स्वीकारावी. याबरोबर माझे आशिर्वादही आपल्यासाठी आहेत. आपल्याला दीर्घायुष्य लाभो!''

वीरभद्राने ते संत्रे एकदा पाहिले आणि त्याला कळले कीं वीरमूर्तीने त्या संत्र्याची किंमत ओळखली नव्हती व पुन्हां एकदा त्याचे दुर्दैव आड आले. राजाने ते संत्रे त्या भिक्षेकऱ्याकडून घेतले व त्याला चांदीच्या नाण्यांनी भरलेली एक थैली दिली. भिकाऱ्याने राजाचे आभार मानले आणि तो निघून गेला.

शिकारीला जाण्यासाठी राजाची स्वारी तयार झाली, आणि वीरमूर्ती त्या जथ्यामधे सामील झाला. या शिकारीमधेही वीरमूर्तीने बरीच जनावरे मारली. राजाने यावेळीदेखील त्याला बक्षीस म्हणून तेच संत्रे दिले. वीरमूर्तीला मात्र वाटले कीं हे दुसरे संत्रे असावे. त्याने ते पिशवींत टाकले आणि तो दरबारांतून निघून गेला. तो वाड्याच्या प्रवेशद्वारापर्यंत पोंचला, तेव्हां तिथे एक सरदार विडा खाताना त्याने पाहिला. ''तुमच्याकडे आणखी एक विडा आहे कां हो?'' वीरमूर्तीने त्याला विचारले. विडा घेऊन वीरमूर्तीने त्याबद्दल त्या सरदाराला ते संत्रे दिले.

सरदाराने हंसून ते संत्रे स्वीकारले. नंतर काय करायचे ते त्याला माहीत होतेच. तो लागलीच परत दरबारांत गेला आणि त्याने राजाला ते संत्रे देऊन म्हटले, ''महाराज, आपण दोनदा हे संत्रे आपल्या भावाला दिलेत खरे, पण त्याने ते जवळ ठेवले नाही. मला तर त्याने ते एका विड्याच्याबदली दिले. त्याला मदत करण्यांत कांहीही अर्थ नाही. तो आयुष्यांत कधीही यशस्वी होणार नाही.''

पुन्हां एकदा शिकारीचा बेत ठरला. वीरभद्र राजाने आपल्या या भावाला तिसऱ्या खेपेला तेच संत्रे बक्षीस दिले. यावेळी मात्र राजाने मनांत शपथ घेतली कीं वीरमूर्तीला मदत देण्याची ही शेवटचीच वेळ असेल. वीरमूर्तीला राजाने ते संत्रे दिले. ते घेत असताना वीरमूर्तीच्या हातांतून ते खाली पडले आणि फुटले. त्यांतून आंत दडवलेली रत्ने बाहेर पडली व सर्वांना दिसली.

वीरमूर्तीने खाली गुडघे टेकून ती रत्नें गोळा करायला सुरवात केली. तो आश्चर्याने थक्क झाला होता. रत्नें उचलून त्याने राजाकडे बघितले. राजाच्या चेहऱ्यावर प्रसन्न हास्य होते. ''मला क्षमा करा, महाराज.'' वीरमूर्ती ओशाळून म्हणाला. ''हे बघ भाऊ, आता यापुढे तुझे नशीब पालटले आहे. दर वेळेला मी तुला मदत करायचा प्रयत्न केला होता, पण तुला ती मदत घेता आली नाही. तू हे संत्रे दुसऱ्यांना देऊन टाकलेस. पण आता मात्र तुझी भरभराट नक्की होईल.''

वीरभद्राने त्याला आयुष्यभर पुरेल इतकी संपत्ती दिली. लौकरच वीरमूर्ती एक श्रीमंत गृहस्थ बनला. पण यानंतर मात्र व्यवहार सांभाळून आपल्या दिलदार राजाप्रमाणेच इतरांना मदत करण्याचे त्याने ठरवले.

व्यापारांत व्यवहार

धर्मकटक एक लहानसे राज्य होते. धर्मराज हा तिथला राजा होता. प्रजेला तो मुलांसारखा मानत असे. शेजारच्या राज्यांशी त्याचे मैत्रीपूर्ण संबंध होते. पण त्याच्या स्वभावांत एक दोष होता. आपले मंत्री व कर्मचारी यांच्यावर त्याचा अतिविश्वास होता.

त्यामुळे कधीकधी त्रास होत असे. धर्मकटकमधे विविध हस्तकला आणि तलम रेशमी साड्यांचे उत्पादन होत हाते. तिथल्या साड्या आणि रत्नजडित शालींना इतर राज्यांतून मागण्या येत.

एकदा धर्मराज राणीबरोबर रथांत बसून नगरांत फिरायला जात होता. नागरिकांनी त्यांना पाहून आनंदाने स्वागत केले. नगरांतल्या लहान रस्त्यांवरुन ते जात असताना रत्नाचारी नांवाच्या व्यापाऱ्याच्या दुकानांत टांगलेल्या शाली व रेशमी साड्या राणीला दिसल्या.

महालांत परत गेल्यानंतर राणीने राजाला त्या दुकानांतल्या साड्या आणि शाली मागवण्याची विनंती केली. राजाने प्रधानाला बोलावून राणीची इच्छा सांगितली व म्हटले, "कुणालातरी पाठवून त्या मागवून घ्या आणि लगेच त्यांची किंमतही चुकती करण्याची व्यवस्था करा."

"महाराज, मी लगेच ह्या कामाची व्यवस्था करतो." आणि प्रधानाने खजिनदाराला बोलावून ही जबाबदारी त्याच्यावर सोंपवली.

खजिनदाराने लागलीच हे काम व्यापार विभागाच्या अधिकाऱ्यावर करवसुली करणाऱ्या अधिकाऱ्यावर सोंपवले.

रत्नाचारीच्या दुकानांत राजाचे शिपाई गेले आणि ही माहिती त्यांनी त्याला सांगितली. रत्नाचारी म्हणाला, "महाराजांची इच्छा असेल तर हे दुकानच त्यांच्या स्वाधीन करीन." आणि त्याने पंचवीस उत्तम साड्या व पंचवीस शाली निवडल्या आणि सैनिकांच्या हवाली केल्या. त्याशिवाय त्या सैनिकांच्या बायकांसाठीदेखील प्रत्येकाला दोनदोन साड्या दिल्या.

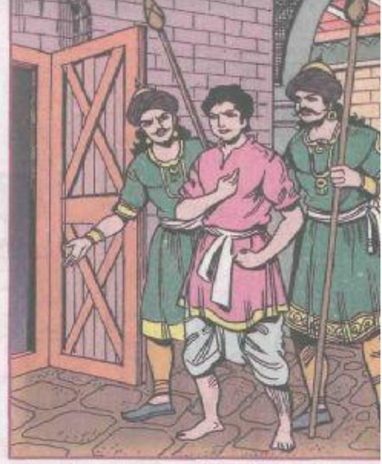
"तुम्ही आमच्या बायकांसाठीसुद्धां दोनदोन

वियोगी

साड्या दिल्या आहेत. पण आमच्या वरिष्ठ अधिकाऱ्यांसाठी तुम्ही काय देणार?" सैनिकांनी विचारले.

बिचाऱ्या रत्नाचारीने त्या व्यापार अधिकारी व करवसुलीच्या अधिकाऱ्याच्या बायकांसाठी देखील साड्या व शाली दिल्या.

त्या रात्री रत्नाचारीला झोंप लागली नाही. एकेका शालीची किंमत कमीतकमी हजार रुपये तरी होती. कांही दिवस पैसे मिळतील म्हणून त्याने वाट पाहिली. पण कांही फायदा झाला नाही. त्याला वाटले की या सैनिकांना किंवा अधिकाऱ्यांना सांगून कांही उपयोग होणार नाही. त्याने आपल्या एका विश्वासू नोकरामार्फत खजिनदाराला त्या सर्व कपड्यांच्या किंमतीविषयी एक सविस्तर विनंतीपत्र लिहीले.

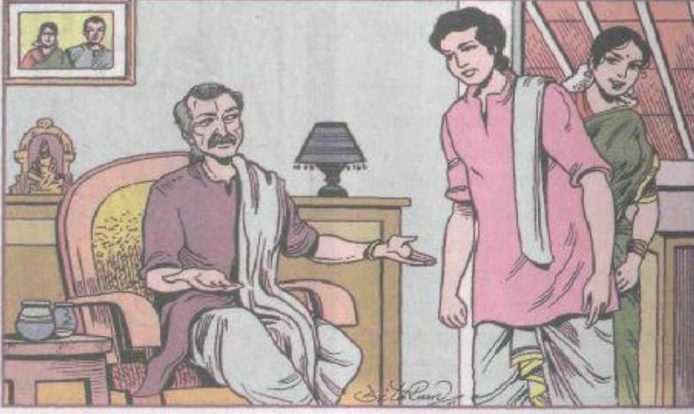

खजिनदाराने ते पत्र व्यापार विभागाच्या अधिकाऱ्याकडे दिले. त्याने करवसुली अधिकाऱ्याला बोलावून त्याची चांगली कानउघाडणी केली.

रत्नाचारीला वाटले होते कीं दुसऱ्या दिवशी त्याला पैसे मिळतील. पण तसे कांही घडले नाही. हा त्याला अपमान वाटला.

व्यापारविभागाच्या अधिकारीमहाशयांनी आपले गुप्तहेर दुकानांत पाठवले. त्यांनी दुकानाची संपूर्ण तपासणी केली व निकाल दिला कीं पूर्ण कर दिलेला नाही. रत्नाचारीकडे दडवलेली बरीच संपत्ती असून त्याची माहिती खजिनदाराकडे सादर केलेली नव्हती. त्या आरोपाखाली त्यांनी रत्नाचारीला कैद केले आणि तुरुंगात डांबले.

रत्नाचारीची बायको व मुलें यामुळे फारच हवालदिल झाली. काम करावे ते त्यांना समजेना. आपल्या दुर्दैवावर, आपल्या असहाय स्थितीबद्दल तो कासावीस झाला. नेमका त्याच संध्याकाळी, काशीयात्रेला गेलेला रत्नाचारीचा पिता माणिक्याचारी घरी परत आला. सारी हकीकत समजल्यानंतर तो त्याच्या बालमित्राला, खजिनदाराच्या मामाला जाऊन भेटला. त्याला घेऊन तो खजिनदाराकडे गेला आणि त्याने आपल्या मुलाच्या वतीने क्षमा मागितली. त्याने खजिनदाराला सांगितले, "माझा मुलगा रत्नाचारी ह्याच्याकडे जी भरपूर संपत्ती आहे, ती कांही त्याची स्वतःची कमाई नव्हे; ती वडिलार्जित संपत्ती आहे. माझा मुलगा न चुकता कर भरतो आहे." आणि त्याने तसे कागदपत्रदेखील दाखवले. शेवटी आपल्या मुलाला त्याने तुरुंगातून बाहेर काढले.

हे सगळे होईपर्यंत एक महिना गेला. तेवढ्यांत रत्नाचारीचा व्यापार कोसळला. रत्नाचारीवर झालेला अन्याय पाहून रत्नाचारी फारच दुःखी झाला, शेवटी कंटाळून एक दिवस तो पित्याला म्हणाला, ''आपल्यावर जो अन्याय झाला, त्याबद्दलची तक्रार मी स्वतःच महाराजांकडे करीन.''

हे ऐकून त्याचा वडिलांनी एक दीर्घ सुस्कारा सोडला आणि म्हटले, ''तू एका व्यापाऱ्याचा मुलगा आहेस, इतकी वर्षे तू व्यापार करतो आहेस, पण तू अजून व्यवहार शिकला नाहीस, नीट व्यवहार सांभाळलेला नाहीस म्हणून हे सगळे रामायण घडले. जो व्यापार सहजपणे तुला करता आला असता, त्याचा तू एक गुंता बनवलास. राणीसाहेबांना तू ज्या शाली आणि साड्या पाठवल्यास, त्यांची किंमत वसूल, करण्यासाठी तू खजिनदाराला बिनंतीपत्र पाठवायला नको होतंस. पैसेही गेले, आणि अब्रूही गेली.''

''अहो, हजारो रुपयांच्या किंमती वस्तू मी अशाच कशा सोडून देऊं? आपल्याला एवढी रक्कम कोण देणार आहे?'' त्रस्त झालेल्या रत्नाचारीने विचारले.

''तू हजारो नव्हे, लाखों रुपये कमावू शकला असतास. महाराजांचा थोडा विश्वास जरी तू कमावला असतास तरी हे सहज शक्य होतं.'' वडिलांनी सांगितलं.

''म्हणजे याचा अर्थ असा आहे कां, की आपली बाकी मिळायची, ती आपण मागायचीच नाही? आपला काय गुन्हा आहे?'' रत्नाचारीने चिडून विचारले.

''मागणे हा गुन्हा नाही. मागण्याची पद्धत जी होती, त्यांत व्यवहार सांभाळला गेला नाही.

त्यामुळे आपले पैसे गेले, इज्जतही गेली.'' पिता म्हणाला.

''तुम्हाला काय म्हणायचंय तेच मला समजत नाही.'' रत्नाचारी केविलवाणा झाला होता.

''महाराज चांगले आहेत, पण याचा असा अर्थ नाही कीं त्यांच्या कचेरीतले सगळेच सदस्य चांगले आहेत. व्यापाराचे मर्म ओळखून व्यवहार सांभाळायचा असतो. वस्तुस्थिती एका बाजूला आणि व्यापार दुसऱ्या बाजूला. दोघांमधे आकाश-पाताळाचे अंतर आहे. अजूनही अनुभवांत तू कच्चाच आहेस.'' पित्याने समजावले.

''बरं तर, त्यावेळी मी काय करायला हवं होतं, असं तुम्हाला वाटतंय? स्पष्टच सांगा ना!'' रत्नाचारीने विचारले.

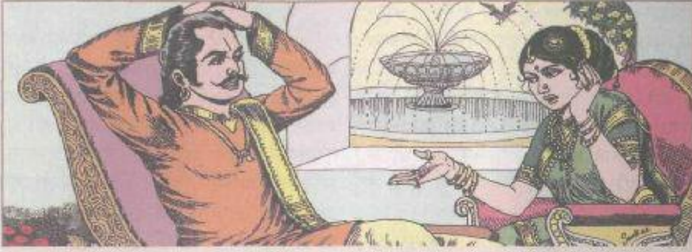
''सुरवातीलाच तुझी फार मोठी चूक झाली. तू ज्या साड्या व शाली राणीसाहेबांसाठी दिल्यास, त्याच्याबरोबर तू सैनिकांनाही साड्या दिल्यास. दुसऱ्या उच्च अधिकाऱ्यांसाठीही दिल्यास. तुला वाटलं कीं ते खूष होऊन तुझे काम करतील, तारीफ करतील. त्या ऐवजी साड्या घेऊन तूच राणीसाहेबांना दाखवायला गेला असतास तर तुला पैसेही नीट मिळाले असते आणि तुझ्या नांवाचाही बोलबाला झाला असता. राणीसाहेबांच्या साड्या तुझ्या दुकानांतून घेतल्या आहेत याची जाहिरात झाली असती. तुझा व्यापार वाढला असता, जास्त कमाई झाली असती. समजलं?'' पिता म्हणाला.

''होय, आपण अगदी बरोबर बोललांत.'' रत्नाचारीची पत्नी सासऱ्याच्या बोलण्याला दुजोरा देत म्हणाली.

ह्या घटनेनंतर दहा दिवसानंतर रत्नाचारीच्या पित्याला खजिनदाराने बोलावणे पाठवले. खजिनदार म्हणाला, ''तुमच्या मुलावर जो अन्याय झाला होता, ते मी महाराजांना सांगितलं, त्यांनी चौकशी केली, चुकी करणारांना शिक्षा केली आणि त्यांनी आज्ञा केली आहे की रत्नाचारीच्या दुकानांतून आपलेल्या सामानाच्या दुप्पट किंमत त्याला दिली जावी.''

एकदी मोठी रकम पाहून रत्नाचारी व त्याची पत्नी फारच खूष झाले.

मागीलदारचे रोपटे

लक्ष्मीकांत

वल्लभसेठ हा रामपुरांतला प्रसिद्ध दागिन्यांचा व्यापारी होता. गांवातली सर्व श्रीमंत कुटुंबे त्याच्यावर पूर्ण विश्वास ठेवून अनेक प्रकारचे दागदागिने त्याच्याकडून खरेदी करीत असत. वल्लभसेठला रामदेव व वासुदेव असे जुळे मुलगे होते. बऱ्याच वर्षांनंतर त्यांच्या घरांत पाळणा हलला होता. म्हणून सेठ दंपतींनी मुलांचे पालनपोषण मोठ्या लाडाकोडांत केले होते. त्यामुळे त्यांना शिक्षणाची आवड निर्माण झाली नाही. पहावे तेव्हां ते मित्रांबरोबर उनाडक्या करताना दिसत.

त्यांचा हा स्वभाव पाहून वल्लभसेठला त्यांची फारच काळजी वाटायला लागली. एके दिवशी तो पत्नीला म्हणाला, ''हे दोघेजण अगदी बेज-बाबदार निघाले आहेत. तू त्यांचे सारखे लाड करीत बसलीस म्हणून ते उडाणटप्पू बनलेत. आपल्यानंतर हा व्यापारधंदा हे कसे काय सांभाळणार आहेत?''

''आपल्याजवळ भरपूर संपत्ती आहे. चार पिढ्या आरामांत बसून खाऊं शकतील. आपली सोन्यासारखी नवसाची मुले आहेत ती. नाही त्यांनी काम केलं तर काय बिघडणार आहे? त्यांना पैसे मिळवण्याची कांही जरूरी आहे कां?'' सेठजींच्या पत्नीने म्हटलं.

सेठला वाटलं कीं या विषयावर तिच्याशी बोलणे निरर्थक, आहे म्हणून तो गप्प बसला.

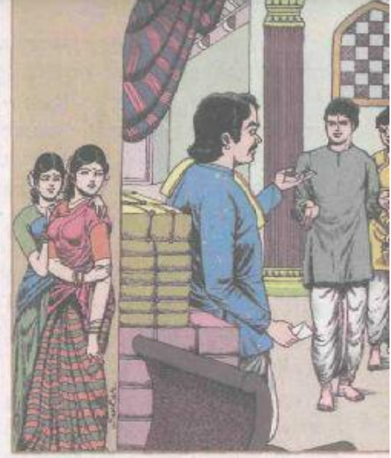
दोन दिवसानंतर सेठने आपल्या दोन्ही मुलांना बोलावले आणि त्यांना म्हटले, ''माझे मित्र विजय हे कानपुरांत राहातात. त्यांच्या नांवाने एक महत्वाचे पत्र मी देतो आहे. तुम्ही दोघे तिथे जा आणि ते पत्र त्याला समक्ष द्या. हे खाजगी व गुप्त असे काम आहे, म्हणून ते तुमच्यावर मी सोंपवतो आहे. कानपूर मोठे शहर आहे. तेही पाहून या.'' दोघे भाऊ त्याच दिवशी कानपूरला जायला निघाले.

पत्र वाचल्यानंतर विजयने निमूटपणे मान डोलावली. त्यानंतर, मित्राच्या दोन्ही मुलांचे आगतस्वागत केले व त्यांना गांव दाखवण्याची योग्य ती व्यवस्था केली. विजच्या पत्नीने त्यांचे प्रेमाने स्वागत केले. विजयला दोन जुळ्या मुली होत्या, श्रेष्ठा आणि श्वेता. दोघीही सुंदर व हुशार होत्या. वासुदेव व रामदेवला त्या आवडल्या.

एका आठवड्यानंतर, वल्लभसेठकडून विजयच्या नांवावर एक पत्र आले, त्यांत त्याने आपल्या मुलांना उद्देशून मजकूर लिहिला होता, ''मुलांनो, चार दिवसांपूर्वी रात्रीच्यावेळी दुकानावर दरोडा पडला, आणि त्यांनी सारे सामान लुटले. जे दागिने लोकांनी दुरुस्तीसाठी दिले होते, तेही चोरांनी नेले. गिऱ्हाईकि आता त्यांचे दागिने परत मागत आहेत. नाहीतर ते मला राजाकडे घेऊन जाणार आहेत. साहजिकच मला कडक शिक्षा होईलच. हा अपमान मला सहन होणार नाही. म्हणून तुमची आई व मी हे गांव सोडून जात आहोत. परमेश्वराची कृपा असली तर आपली पुन्हां भेट होईल.'' हे वाचून दोघे मुलगे हताश झाले.

परिस्थिती बदलल्यावर विजयच्या वागण्यांत-देखील बराच बदल झाला. त्याने कठोरपणे दोघांना सांगितले, ''हे पहा, निरुद्योगी माणसांना आयते बसून जेवूं घालायला मी कांही तुमच्या बापासारखा करोडपती नाही. तुम्ही कांहीतरी कामधंदा मिळवा आणि पोटापुरते कमवायला लागा.''

दोघांनाही हा अपमान झोंबला, पण करणार काम? त्यांना कोणतेही काम येत नव्हते, तेव्हां पोट तरी कसे भरणार? दोघांनीही तो अपमान गिळला आणि विजयला त्यांनी काकुळतीने विनंती केली की त्यानेच त्यांना चरितार्थापुरते मिळेल, असे कसलेही काम सांगावे. विजयने

दोघांच्यासाठी कामाची तजवीज केली. रामदेवला आपल्याच कापडदुकानांत हिशेब लिहिण्याचे काम दिले, आणि वासुदेवला घरांतल्या बागेत माळीकाम सांगितले. काम झाले कीं त्याने बागेतली भाजी तोडून ती बाजारांत नेऊन विकायची होती. सुरवातीला ही कामे करताना दोघांनाही फार त्रास झाला.

एक दिवस रामदेवने वासुदेवला म्हटले, ''बघितलंस ना, हे विजयकाका किती कठोरहृदयी आहेत ते! हिशेबांत दहा रुपये कमी आले तर काल त्यांनी मला जेवणच दिले नाही.''

''हो रे भाऊ, भरलेल्या टोपल्यांतून भाजी घेऊन मी चारचार मैल पायी चालत बाजारांत जातो, पण ते कांही माझ्यासाठी गाडीची व्यवस्था करीत नाहीत. त्यांना आपली दया येत नाही.'' वासुदेवने आपले दुःख उगाळले.

"अरे, जे झालं ते विसरून जा. आपले बाबा नेहमी म्हणत असत कीं जो कष्ट सहन करतो, त्याला कधी ना कधी त्याचं फळ हे मिळतंच. आपल्यालाही चांगले दिवस येतील." रामदेवने भावाला धीर दिला.

जसे दिवस जात होते, तसे दोन्ही भावांमधे काम करण्याची इच्छा व ईर्षा निर्माण होत गेली. व्यापारांतले बारकावे त्यांना समजायला लागले. विजयच्या मुली, श्रेष्ठा आणि श्वेता, त्या दोघांकडे आदराने पाहूं लागल्या. विजय त्यांना जो पगार देत होता, त्यांतून दोघांनीही थोडीथोडी रक्कम वांचवली होती.

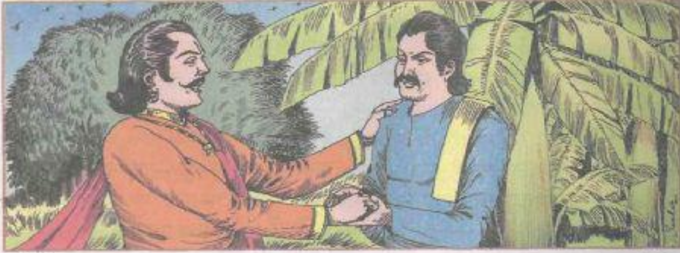
सहा महिन्यांनंतर वल्लभसेठ पत्नीसह कानपुरला आला. आईवडिलांना भेटल्यावर दोघां मुलांचे डोळे पाणावले. जबाबदारीने वागणारी मुले पाहून वल्लभसेठ व त्याच्या बायकोला फारच आनंद वाटला. वल्लभसेठने विजयला म्हटले, "मित्रा, जी संपत्ती लुटली गेली होती, ती मिळाली. आता आम्ही परत जाऊं. तुझ्या मदतीबद्दल व मेहनतीबद्दल माझे मनःपूर्वक धन्यवाद." सेठच्या बोलण्यामागे जे गुपित होतं, ते विजयला समजलं आणि तो प्रसन्नपणे हंसला.

"तुझ्या मुलांना घेऊन जातो आहेसच, त्याबरोबर आपल्या सुनांना पण घेऊन जा ना! त्यांना सुयोग्य पती मिळाले हे माझं सुदैव आहे." विजय म्हणाला.

वल्लभने विजयचा प्रस्ताव आनंदाने स्वीकारला. विवाहाच्या दुसऱ्या दिवशी विजयने वल्लभसेठला एकांतात विचारले, "माझ्या कापडाच्या व्यापारापेक्षां तुझा व्यापार बराच मोठा आहे. तू माझ्याहीपेक्षां व्यापारांत कितीतरी पटीने वरचढ आहेस. तुझ्या मुलांना तू स्वतःच मार्गावर आणूं शकला असतास. चोरीचा बहाणा करून, तू त्यांना माझ्याकडे नोकर म्हणून कां ठेवलेस?"

"असं म्हणतात कीं मागीलदारचे रोपटे औषधाला निरुपयोगी ठरते" माझ्या लक्षांत आलं, कीं जोपर्यंत माझे मुलगे माझ्याजवळ राहात आहेत, तोपर्यंत ते मेहनत करणार नाहीत. जरूर पडली तरच ते काम करतील. माझी ही अडचण तू त्यांना सांभाळून निवारलीस, त्याबद्दल मी तुझा आभारी आहे." वल्लभसेठने स्पष्टीकरण दिले.

लौकरच, रामदेव व वासुदेव या दोघांनी रामपुरांत आपले बस्तान बसविले, आणि वडिलांना शोभेसे मुलगे म्हणून नांव कमावले.

पटवणारा

एक दिवस कांही गांवकरी पारावर बसून शिळोप्याच्या गप्पा मारीत होते, बाळकृष्ण नांवाचा एक मुलगा अचानक शिंकायला लागला. कामेशने त्याला सल्ला दिला, "मलादेखील नुकतीच सर्दी झाली होती. गोळ्या घेतल्या आणि सर्दी पळाली. जा, माझ्या बायकोकडून त्या गोळ्या घेऊन खा." तो मुलगा 'हो' म्हणून तिथून निघून गेला.

"बाळकृष्ण कधी कुणीचे ऐकत नाही. तुम्ही तर त्याला सहज राजी केलंत की, "एक म्हातारबाबा तारीफ करीत म्हणाला. कामेश खूष झाला आणि मोठ्या उत्साहाने म्हणाला, "या मुलालाच नव्हे तर अत्यंत हट्टी माणसालादेखील मी माझ्या बोलण्याने समजावीत त्याचे मत बदलू शकतो."

शेजारीच रामेश बसला होता, तो म्हणाला, "इतरांची गोष्ट कशाला सांगतोस? दृष्टीसमोर असलं की मी तेच खरं मानतो. पण ते दिसत नाही तोपर्यंत मी ते मानायला तयार नसतो. आता उदाहरण म्हणून माझ्या पाठीमागे वडाचे झाड आहे. तो निंब आहे हे मला पटवून दे बघू."

रामेशच्या पाठीमागे खरोखरीच एक निंबाचं झाड होते, म्हणून कामेश रामेशला म्हणाला, "तुझ्यामागे तर निंबाचेच झाड आहे; त्याला तू वड कां म्हणतो आहेस?" असे म्हणून त्याने निंबाची पाने तोडून आणली आणि रामेशला दाखवली. रामेशने ती पाने बघून म्हटले, "कबूल, ही निंबाची पाने आहेत. पण ती ह्याच झाडाची आहेत, हे कशावरुन?"

कामेश उपस्थित मंडळीची ग्वाही देऊं लागला. तेव्हां रामेश म्हणाला, "त्यांना कां विचारतोस? माझे डोळे पाहूं शकतात कीं. मला दुसऱ्यांचे ऐकायची काय जरूर?"

"ठीक आहे, मागे वळून बघ. तुझे डोळे चांगले असले तर ते निंबाचेच झाड आहे हे तुला पटेल." कामेशने चिडून म्हटले.

"मी मागे बघणार नाही. तुला वाटलंच तर ते झाड माझ्यासमोर आणून ठेव. नाहीतर मला ही गोष्ट पटवून देण्यांत तू यशस्वी झाला नाहीस." रामेशचे बोलणे ऐकून सारे हंसायला लागले. कामेश पुन्हां एकदा रामेशकडून हरला.

– बाबा

राजाचे वाईट स्वप्न

दुर्भक देशाचा राजा दुर्मुख गाढ झोपेत होता. त्याला एक भेसूर आवाज एकूं आला. "अरे राजा, रोज सूर्योदय पाहाण्याची तुझी संवय आहे. आज शुक्रवार आहे. परवां रविवारी सूर्योदयाच्यावेळी तुझा मृत्यू होईल. जर ती वेळ टळली तर मात्र तुझा मृत्यू होणार नाही."

एका धीरगंभीर आवाजांत कुणीतरी राजाला धोक्याची सूचना दिली होती. राजा दचकून उठला. तो घामाघूम झाला होता. त्याने राणीला उठवले आणि आपले स्वप्न सांगितले. राणीने राजाला धीर देत म्हटले." अहो, ते स्वप्न होतं ना? ते कांही सत्य नव्हे. तुम्ही शांतपणे झोपून जा आणि ते स्वप्नबिप्न विसरून जा."

पण राजाची भीती कांही दूर होईना. तो गप्प बसूं शकला नाही. त्याने लागलीच सेनाधिपतीला आणि विवेकवर्धन मंत्र्याला बोलावून घेतले. त्यांना आपल्या स्वप्नासंबंधी सांगितले व त्यांना आज्ञा केली की या संकटातून वाचण्यासाठी त्यांनी कांहीतरी उपाय सुचवावा.

मंत्र्याला कांही निर्णय घेता आला नाही. त्याने विचार केला कीं जे राजाने स्वप्नांत ऐकलं, ते जर खरं ठरलं तर कांहीच करता येणार नाही. होणारे टळणार नाही. परंतु राजाची अवज्ञादेखील करता येणार नाही. त्याने राजपुरोहित व राजवैद्यांना बोलावून घेतले. राजाची जन्मपत्रिका पुन्हां एकदा नीट तपासून बघितली. राजपुरोहितांनी सांगितल कीं राजाला धोका नसून चांगले दीर्घायुष्य आहे व तो सुरक्षित राहील. राजवैद्याने नाडीपरीक्षा करुन म्हटले कीं राजाची प्रकृति अगदी उत्तम होती. तितक्यांत सेनापतीने येऊन सांगितले, "महाराज, आम्ही सारा राजवाडा व अंतःपुर शोधून पाहिले. कुणीही परके लोक सांपडले नाहीत. नगरांत रस्त्यांवरून जाणाऱ्या कांही माणसांची आम्हाला शंका

स्वर्णकुमारी अहुजा

आली, म्हणून आम्ही त्यांना पकडले. पण नंतर कळले कीं ते चांगले लोक आहेत."

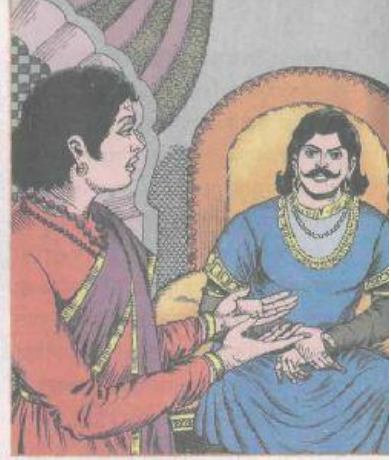
तरीही राजाला चैन पडत नव्हते. तो वारंवार मंत्र्याला सूचना करीत होता, कीं रविवारच्या सकाळपर्यंत अशी कोणतीही दुर्घटना घडूं नये, कीं ज्यामुळे राजाच्या मृत्यूची शक्यता होती. राजाची भीती दूर करण्यासाठी मंत्र्यानी प्रसिद्ध भूतवैद्याला बोलावले. त्याने जमिनीवर यंत्र आंखले, त्यावर पिठाच्या मूर्ती करून ठेवल्या, आणि निरनिराळे आवाज काढीत त्यांची पूजा केली. मग तो म्हणाला, "महाराज, कोणतीही दुष्ट शक्ती आपल्याला स्पर्शदेखील करुं शकणार नाही. आपण निर्धास्त राहावे."

तरीही राजा दिवसभर अस्वस्थच होता. क्षणोक्षणी त्याची भीती वाढत होती.

शनिवार उजाडला. दिवसभरांत राजाने कांहीही खाल्ले वा प्यायले नाही. त्याला रविवारचा सूर्योदय पाहायची इच्छा होती. त्याने पुन्हां मंत्र्याला बोलावून म्हटले, "तुम्ही घोषणा करा कीं जी व्यक्ती उद्याचा सूर्योदय थांबवू शकेल, त्याला मी अर्धे राज्य द्यायला तयार आहे."

मंत्री स्तंभित झाला. त्याने शांतपणे राजाला विचारले, "सूर्योदय कसा कुणी थांबवू शकेल?" मंत्र्याच्या मनांत विचार आला कीं राजाची बुद्धि सैरभैर झाली आहे. तरीही राजाज्ञेप्रमाणे त्याने तशी दवंडी पिटवली.

त्या संध्याकाळी, ज्ञानशेखर नांवाचा एक तरुण राजाकडे आला आणि म्हणाला, "महाराज,

मी आपली घोषणा ऐकली. मी सूर्योदय थांबवीन आणि आपल्याला मृत्यूच्या दाढेतून वांचवीन."

राजाचे डोळे विस्फारले. त्या तरुणाला राजाने विचारले. "सूर्योदय कसा काय तू थांबवणार?" "आमच्या देशांत आम्ही हे काम परंपरागत करतो आहोत. या रहस्यमय विद्येत आम्ही निपुण आहोत. परंतु, त्यासाठी आपल्याला एक काम करावे लागेल." युवकाने म्हटलं.

राजाने अस्वस्थ मनाने विचारलं, "सांग पाहू, ते कोणतं काम आहे?"

"आपण उद्या पहांटे उठावे, राजभवनांतल्या आपल्या शयनकक्षांतली फक्त पूर्वेची खिडकी तेवढी उघडी ठेवावी. बाकी सगळी दारे खिडक्या बंद राहिली पाहिजेत. आकाशाकडे आपले लक्ष केंद्रित करावे. आपल्याला सूर्योदय दिसणार नाही.

नगरांत अशा प्रकारची घोषणा करवावी की जोपर्यंत घंटेचा आवाज ऐकूं येत नाही, तोपर्यंत कोणत्याही नागरिकाने घराबाहेर पडता कामा नये. आपण आता अगदी निश्चिंत व निर्धास्त राहावे." असे आश्वासन देऊन तो युवक तिथून निघून गेला. राजाच्या मनावरचे दडपण जरा कमी झाले.

दुसऱ्या दिवशी सकाळीच दुर्मुखराजा आपल्या शयनकक्षांच्या पूर्वेकडील खिडकीजवळ बसला आणि श्वास रोधून आकाशाकडे बघत राहिला. पूर्वेकडला पर्वतावरच्या घनदाट अरण्यांतून काळ्या ढगांसारखा धूर आकाशांत पसरला होता; कित्येक घटकांपर्यंत हा धूर जसाच्या तसाच होता. तेवढ्या वेळांत सूर्योदयाची वेळ होऊन गेली. जेव्हां राजाची खात्री झाली कीं तो आता संकटात नाही व मरणाच्या दाढेंतून तो वांचला होता, तेव्हांच तो शयनकक्षाच्या बाहेर आला. कांही वेळानंतर धूर नाहीसा झाला. आणि सूर्याचे स्वच्छ दर्शन झाले. त्याबरोबर लागलीच नगरांतल्या घंटा वाजायला लागल्या आणि आपापल्या घरांतून नागरिक बाहेर आले. परंतु अर्धे राज्य मिळण्याची शक्यता असलेला ज्ञानशेखर मात्र तिथे आला नाही.

फक्त विवेकवर्धन मंत्र्याला माहीत होते की हा ज्ञानशेखर परत येणार नाही. कारण राजाला त्या वाईट स्वप्नाच्या भीतीपासून वांचवण्यासाठी मंत्र्यानेच ज्ञानशेखरला राजाकडे पाठवले होते, आणि राजाच्या मनांत त्याच्याविषयी विश्वास निर्माण झाला. नंतर हजार विश्वासू अनुयायांना हजार बैलगाड्यांमधे गवताचे भारे देऊन पूर्वेकडच्या अरण्यांत धाडले. त्या गवतावर गार पाणी शिंपडले, आणि सूर्योदयापूर्वी एक प्रहर आधी त्याला आग लावली. त्यामुळे धूर झाला व सगळीकडे पसरला. त्या धुरामुळे राजाला सूर्य दिसलाच नाही. मंत्र्याने चतुराईने राजाची भीती दूर केली आणि त्याचवेळी कुणाला कांहीही न समजता, राजाचा मान राखला गेला. नाहीतर 'घाबरट राजा' म्हणून लोकांनी राजाची टर उडवली असती.

विवेकवर्धनचे हे विवेकपूर्ण काम खरोखरच कौतुकास्पद होते.

श्वेत गजराज

ब्रह्मदत्त काशी येथे राज्य करीत असताना काशी नगरीपासून थोड्या अंतरावर लांकूडतोडे व सुतारांची एक वस्ती होती. तेथे सुमारे पांचशे सुतार राहात असत. ते लहानलहान होडक्यांतून जंगलात जात व तेथून त्यांना लागणारे इमारती लाकूड तोडून ते आपल्या होडक्यांत भरून आपल्या गांवी आणीत. ते लांकूड संपले म्हणजे पुन्हां होडक्यांतून जंगलात जाऊन लांकूड तोडून आणीत.

त्या जंगलाच्या एका कोपऱ्यांत एक हत्तीण रहात असे. एकदां तिच्या पायांत लाकडाचे एक पाचर बोंचले, त्यामुळे तिचा पाय सुजला आणि दुखूं लागला.

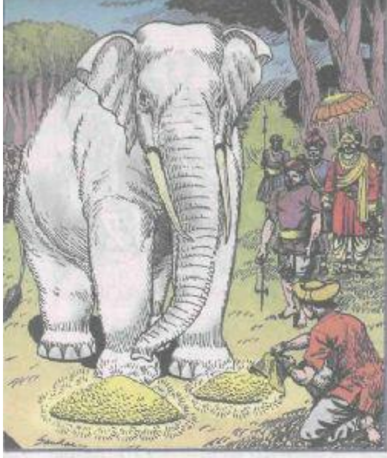
अनेक प्रयत्न करूनही तिला ते पाचर पायांतून उपटून काढतां येईना. त्याच वेळी तिला झाडे तोडण्याचा आवाज ऐकू आला. हत्तीण लंगडत त्या दिशेला गेली.

हत्तिणीला पाहतांच सुतारांना तिला कांही तरी होत असल्यासारखे वाटले. ती हत्तीण त्यांच्यासमोर बसली व पाय वर करून पायाला कांही तरी झाल्यासारखे तिने खुणावले. सुतारांनी जवळ जाऊन पाय पाहिला, आणि त्यांनी क्षणार्धात ते पाचर काढून तिच्या पायाला मलम लावून पट्टी बांधली.

थोड्याच दिवसांत हत्तिणीची जखम भरून आली व ती हिंडू फिरूं लागली. सुतारांनी केलेल्या उपकाराची फेड करण्याच्या हेतूने ती त्यांना मदत करू लागली.

ती पडलेली झाडे ओढून सोयीच्या जागी आणून देई. ओंडके उचलून होडक्यांत ठेवी. असा तऱ्हेने हत्तीण व सुतार यांची परस्परांशी मैत्री जमली. सुतार आपल्या खाण्यांतला वांटा तिला देऊं लागले.

कित्येक दिवस लोटले. हत्तिणीला एक पिल्लूं

झाले. तो ऐरावत जातीचा पांढरा हत्ती होता. हत्तीण वृद्ध होत गेली व तिने तिचे ते पिल्लू सुतारांवर सोडून दिले व ती खोल जंगलात निघून गेली. हा श्वेत हत्ती सुतारांना मदत करी. सुतार जे खायला घालीत, ते तो खाई. त्यांच्या मुलांबाळांना आपल्या पाठीवर बसवून खेळवी. त्यांना नदींत आपल्याबरोबर नेई व आनंदाने तो त्यांच्याबरोबर राहू लागला. सुतार हत्तीला आपल्याच मुलासारखा मानीत, व ते तसे त्याच्याशी प्रेमाने वागत.

ब्रह्मदत्त राजाला जंगलात पांढरा हत्ती असल्याची बातमी कळली, तेव्हां तो ससैन्य त्या हत्तीला धरून न्यायला आला. सुतारांना वाटले की राजाला इमारती लाकूड हवे आहे. त्यांनी राजाला नम्रपणे निवेदन केले -

"महाराज, आपणांस इमारती लाकडाची गरज होती तर आमच्याकडे निरोप पाठविला असतात, तरी आम्ही लांकूड आणून आपल्याकडे नसते का पोंचविले? आपण सैन्य घेऊन येण्याची विनाकारण तसदी घेतलीस."

राजा त्यांना म्हणाला, "मी लाकडासाठी आलो नाही. मी या पांढऱ्या हत्तीला धरून नेण्यासाठी आलो आहे." त्याने आपला खरा हेतू उघड सांगून टाकला.

"तर मग आपण हत्तीला आपल्याबरोबर अवश्य घेऊन जावे." सुतार नम्रपणे म्हणाले. परंतु खूप प्रयत्न करूनही हत्ती जागचा हलला नाही. हत्ती जागचा हालत नसलेला पाहून राजाच्या एका अधिकाऱ्याने हत्तीच्या मनांतली गोष्ट ओळखली व तो राजाला म्हणाला -

"महाराज, हा हत्ती फार विवेकशील व शहाणा आहे. आपण या हत्तीला घेऊन गेलात तर या सुतारांचे फार नुकसान होईल. त्यांना होणाऱ्या नुकसानाची भरपाई आपण करूं शकलात, तर हा हत्ती येथून हालेल."

राजाने हत्तीच्या चारही पायांजवळ प्रत्येकी एकेक लाख सुवर्णमुद्रा ठेवल्या व त्या सुतारांना वाटून देण्यास सांगितले. तरी हत्ती जागचा हलला नाही. त्यानंतर राजाने सुतारांच्या बायकामुलांना वस्त्रदान केले.

तेव्हां कोठे हत्ती जागचा हलला आणि राजाच्या पाठोपाठ निघाला. त्यानंतर राजाने वाजतगाजत श्वेत गजराजाला राजधानीत

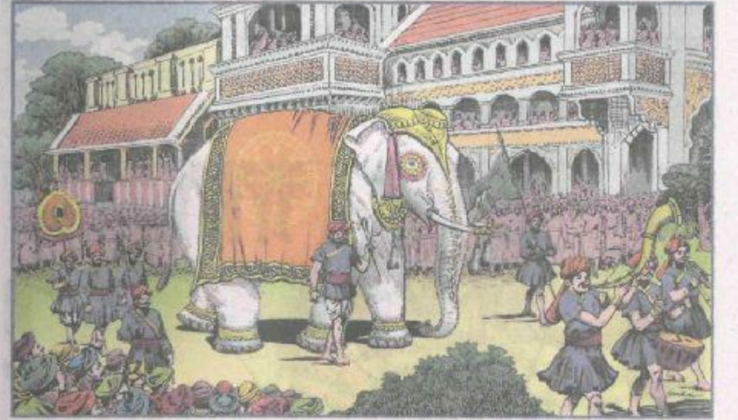
आणले. राजधानीभर त्याची मिरवणूक काढण्यांत आली. त्यानंतर त्याच्यासाठी योग्य गजशाला तयार करण्यात आली. तो हत्ती राजाची स्वारी नेणारा मुख्य हत्ती झाला. त्याच्यावर राजाशिवाय इतर कोणालाही स्वारीचा अधिकार नव्हता.

तो श्वेत हत्ती आला, त्या शुभघटिके पासून काशीराज्याची भरभराट होऊ लागली. कोणी शत्रू राज्यावर स्वारी करायला येई, त्याचा पराभव होई. राज्याचा विस्तारही झपाट्याने वाढूं लागला. कांही दिवसांनी काशीच्या राणीला दिवस राहिले. बोधिसत्वांनी तिच्या पोटी अवतरण्याचे ठरवून तिच्या गर्भात प्रवेश केला. प्रसवकाळाला एक आठवडा उरला होता आणि काशीचा राजा एकाएकी परलोकी गेला. ती संधी साधून कोशल देशाच्या राजाने काशी राज्यावर स्वारी केली. मंत्र्यांनी बराच वेळ खलबत करून कोशल-राजाकडे एक संदेश पाठविला - "आमच्या राणीचा प्रसवकाळ एका आठवड्यावर येऊन ठेपला आहे. राणीच्या पोटी कन्या जन्मली तर आपण काशीराज्य काबीज करावे आणि जर पुत्ररत्न जन्मले तर आम्ही आपणांशी युद्ध करायला सिद्ध राहू."

कोशलराजाने एका आठवड्याचा अवधी मान्य केला.

बरोबर एका आठवड्याने बोधिसत्वांचा जन्म झाला. काशीराज्याचे सैन्य कोशलच्या सैन्यावर चालून गेले.

परंतु त्या युद्धांत काशीराज्याचा पराभव होणार असे वाटूं लागले.

परिस्थिती ओळखून मंत्र्यानी राणीजवळ निवेदन केले, "महाराजांच्या हत्तीने रणांगणावर पाय टाकला तरच आपणांस विजयप्राप्ती होईल. परंतु महाराज परलोकवासी झाले, त्या दिवसापासून श्वेत गजराजाने अन्नपाणी सोडले आहे. काय करावे, हे आम्हालाही कळेनासे झाले आहे."

मंत्र्यांच्या तोंडी ते शब्द ऐकून राणी आपल्या शिशूला राजपुरुषालायक पोशाख चढवून श्वेत गजराजाजवळ घेऊन आली.

मुलाला हत्तीच्या पायाजवळ ठेवून ती त्याला प्रेमभराने म्हणाली - "गजराज, मालक गेल्याचा शोक आवर. आतां या नव्या मालकाच्या रक्षणाची जबाबदारी उचल. शत्रू चालून आला आहे. शत्रूचा गर्वभंग करणे एकट्या तुझ्या हातांत आहे. तुला ते मान्य नसेल तर आपल्या या मालकाला आपल्या पायांखाली तुडवून याचा शेवट कर."

राणीच्या तोंडी ते शब्द निघतांच श्वेत गजराज आपला अनावर झालेला शोक आवरून उठला आणि त्याने युवराजाला अलगद उचलून आपल्या मस्तकावर ठेवले आणि राणीच्या हातांत युवराजाला देऊन रणांगणाकडे प्रस्थान केले.

श्वेत गजराजाला उग्ररूप धारण करून येत असलेला पाहून कोशल राजाच्या सैन्याच्या थरकांप उडाला, आणि वाट फुटेल तिकडे ते पळू लागले.

हत्तीने सरळ कोशल राजाला आपल्या सोंडेने उचलून आणून शिशु युवराजांच्या पायासमोर आणून फेंकले.

कोशल राजाने माफी मागितली आणि काशीराजाच्या मंत्र्याच्या अनुमतीने कोशल देशी प्रयाण केले.

बोधिसत्वांना सातवे वर्ष लागले तोपर्यंत गजराजाने काशीराज्याचे रक्षण केले. बोधिसत्वांचा राज्याभिषेक यथासमयी झाला आणि गजराज त्यांच्या सेवेत आनंदाने राहू लागला.

रामायण

अयोध्येहून रामलक्ष्मण सीतेसह निघाले ते करुण दृश्य हृदयाला विदीर्ण करणारे होतें. सारी अयोध्यानगर रडत होती. दुतर्फा लोक उभे होते. कांही लोक रथामागून धांवत होते. कांही रथा-समोर येऊन सुमंत्राला म्हणत होते -

"सुमंत्रा, रथ सावकाश हांक रे! ह्या तिघांना पाहण्याचे भाग्य पुन्हां या जन्मी मिळते कीं नाही कोणास ठाऊक!"

तिकडे राजवाड्यांत दशरथ एकदम जागा झाल्यासारखा उठला व म्हणाला,

"मला रामाला भेटावयाचे आहे." असे म्हणत तो राजवाड्यांबाहेर आला. कौसल्या व सुमित्रा, अंतःपुरांतील सर्व स्त्रिया दशरथापाठोपाठ राजवाड्याबाहेर आल्या.

राजा दशरथ ओरडून म्हणाला, "सुमंत्रा, रथ थांबव!" रामाने पित्याचा आवाज ऐकून मागे पाहिले.

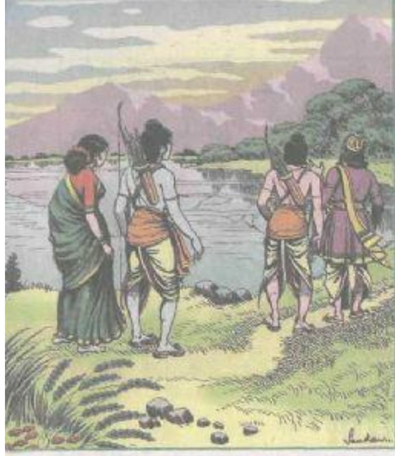
त्याचे हृदय कळवळून आले. पण हृदय कठोर करून म्हणाला,

"सुमंत्रा! मला हे दृश्य पाहवत नाही. जोराने रथ हाक!"

सुमंत्राने रथाचा वेग वाढवण्याचा यत्न केला. पण घोडे पुढे पाऊल टाकीत नव्हते. त्या जनावरांनासुद्धां रामाचा वियोग असह्य वाटूं लागला.

दशरथ राजाला त्याचे मंत्री म्हणाले - "महाराज! रामाने लवकर परत यावे असे वाटत असेल, तर आमच्या मते महाराजांनी निरोप द्यायला जास्त पुढे जाऊं नये."

दशरथ राजा उभा होता तिथेच बसला. सर्व

मंत्रीही बसले. रथ दृष्टीआड होईपर्यंत सर्वजण तेथेच बसून राहिले.

राम बनवासाला निघून गेल्यानंतर अयोध्या-नगरी ओसाड पडल्यासारखी झाली. सर्व नगरावर जणुं कांही प्रेतकळा दिसूं लागली.

दशरथ कांही अंतर रामाच्या मागे चालत गेला व हताश होऊन त्याने उभे करण्याचा प्रयत्न केला. दशरथ कैकेयीला म्हणाला - "माझ्या अंगाला तूं स्पर्शदिखील करूं नकोस. आजपासून तूं माझ्याशी बोलूं नकोस व आपले तोंड दाखवूं नकोस. तुझा माझा संबंध कायमचा तुटला. डोळ्यासमोरून चालती हो. तुझ्या मुलाने माझे जरी श्राद्ध केले तरी मी त्याने केलेल्या पिंडदानाला हातदेखील लावणार नाही." असे सांगून दशरथ कौसल्येच्या महालांत निघून गेला.

सूर्यास्ताच्या सुमारास रामाचा रथ तमसा नदीच्या काठी येऊन पोंचला. अयोध्येचे नागरिक रथामागोमाग तेथपर्यंत येऊन पोंचले. रामाने त्यांना अनेक प्रकारे समजावून सांगितले. पण त्यांनी रामाबरोबर रानांत राहण्याचा हट्ट सोडला नाही. ते म्हणाले - "जेथे राम तेथे अयोध्या!"

सुमंत्राने रथाचें घोडे सोडले व त्यांना पाणी पाजले. पण ते घोडे चरत नव्हते, किंवा पाणी पीत नव्हते. जनावरांच्या मनाचीच जर ही स्थिति झाली होती, तर रामाचे आप्तेष्ट व नागरिक यांच्या मनाची काय स्थिति झाली असेल हे सांगायलाच नको.

लक्ष्मण व सुमंत्र दोघांनी मिळून सीतारामां-साठी पानांचा बिछाना तयार केला. दोघे झोपल्यावर सुमंत्र व लक्ष्मण एका बाजूला बसून रात्रभर बोलत बसले.

रामाबरोबर जे नागरिक आले होते, ते दमून भागून गेल्यामुळे नदीकाठी झोंपी गेले. पहाटे रामाने उठून सुमंत्राला बोलाविले आणि म्हणाला, "लोक उठण्याच्या आधी रथ दूर घेऊन चल. नाही तर हे सर्व रानांत येतील. त्यांच्या हालअपेष्टा मला पाहवणार नाहीत."

सुमंत्र रथ तयार करून आला. राम रथांत बसल्यावर त्याला म्हणाला,

"बाबा रे! रथ पाचोळ्यावरून हांक. म्हणजे रथ कोठे गेला हे कळणार नाही. नाही तर लोक पाठोपाठ येतील."

रामाने सांगितल्याप्रमाणे सुमंत्रानें केले. रथ कोठे गेला हे कळणे शक्य नव्हते.

उजाडल्यावर लोकांना कळले कीं राम त्यांना सोडून निघून गेला. आपल्या दुर्दैवाला बोल लावीत ते अयोध्येला परतले.

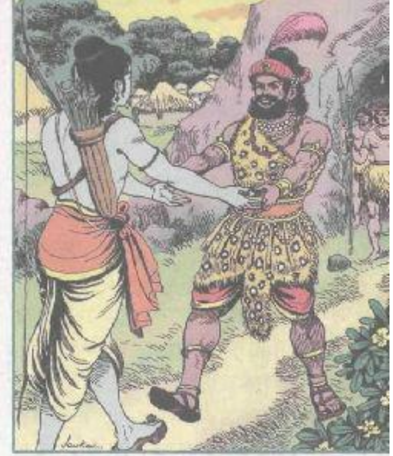
उजाडण्याच्या सुमारास रथ पुष्कळ दूर निघून गेला. कोशल राज्याच्या दक्षिणेकडील प्रदेश पार करून गंगा नदीच्या कांठावर येऊन पोंचला. श्रृंगबेरपुरानजिक एका वडाच्या झाडाजवळ सुमंत्राने रथ थांबवला. घोडे सोडले. त्यांचे दाणापाणी उरकून राम, लक्ष्मण व सीता वडाच्या झाडाखाली बसले होते तेथे सुमंत्र आला.

इतक्यांत रामाचा सखा व गंगेकांठच्या रानाचा निषादराजा गुह, राम आल्याचे कळल्यावर त्याला भेटण्यासाठी आला. त्याला येत असलेला पाहून राम आनंदाने त्याला भेटायला सामोरा गेला.

गुह रामाला गदगदलेल्या स्वराने म्हणाला - "रामा, माझ्या या गरीब वनालाच अयोध्या मानून तूं सुखाने इथे रहा. आज माझे केवढे भाग्य, कीं तूं माझा पाहुणा म्हणून आलास!"

नंतर गुहाने रामलक्ष्मण व सीतेसाठी स्वयंपाक करावयास सांगितले. गुह रामाला म्हणाला, "रामा, तूं इथेच राहा. माझ्या या राज्याचे तूंच रक्षण कर. हे तुझेच राज्य आहे, व माझी प्रजा ही आजपासून तुझी आहे."

गुहाला गाढ आलिंगन देऊन राम म्हणाला, "सख्या मित्रा! तू मला भेटण्यासाठी पायी चालत

आलास. ह्याहून जास्त मला काय हवे? आपले हे राज्य तूंच संभाळ. मला वल्कल वस्त्रे धारण करून वनवास करावयाचा आहे."

रात्री लक्ष्मण व निषादराजा गुह, या दोघांनी मिळून कोंवळी पानें अंथरून सीतारामांची शय्या तयार केली, व दोघे एका बाजूला जाऊन बोलत बसले.

कांहीं वेळाने गुह म्हणाला, "बाळा लक्ष्मणा, तूं सुद्धां आतां झोंपलास तरी चालेल. मी रात्रभर पाहारा देतो. आम्हाला रात्रभर जागण्याची संवय आहे." पण लक्ष्मण म्हणाला,

"मी व्रत म्हणून सीतारामांच्या रक्षणाची जबाबदारी स्वतःवर घेतली आहे. तेव्हां मी झोपणार नाहीं." म्हणून गुह लक्ष्मणाच्या स्वीकारला, रात्रभर त्याच्याशी बोलत बसला.

अयोध्येला जे कांहीं घडले ते ऐकून गुहाला फार वाईट वाटले.

सकाळी पक्ष्यांचा कलरव ऐकून सीता व राम जागे झाले. रामाने लक्ष्मणाला बोलाविले आणि तो म्हणाला, ''चला, लवकर गंगेपार गेले पाहिजे.'' लक्ष्मण, निषादराजा गुह व सारथी सुमंत्र या दोघांना बोलावून घेऊन आला. राम गुहाला म्हणाला, ''सख्या मित्रा! गंगा पार करून जावयाचे आहे.'' गुहाने आपल्या मित्रांना बोलावून नावा तयार करण्यास सांगितले.

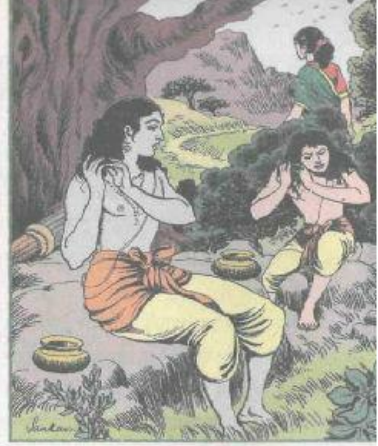
रामानें सुमंत्राला बोलावून म्हटले - ''तुम्ही मला वडिलांसारखे आहात. तुम्हांला अयोध्येला परत जायला सांगताना मला फार वाईट वाटते आहे. पण तुम्ही गेला नाहीत, तर बाबांना आमची जास्तच काळजी वाटेल. त्यांना आमचा सर्वांचा साष्टांग प्रणाम सांगून आमच्या वतीने सांगा की आम्हाला रानांत कसलाही त्रास नाही. आम्ही सर्व खुशाल आहोत. चवदा वर्षें पुरी होताच आम्ही त्यांच्या दर्शनास धांवत येऊं. भरताला आजो-ळाहून बोलावून घ्या व त्याचा राज्याभिषेक करून टाका. कारण कोणी राजा नसेल, तर प्रजेला फार कष्ट सोसावे लागतील.''

सुमंत्र म्हणाला - ''हा रिकामा रथ परत आणतांना पाहून मला राजा व प्रजा पाहतील व मला नांवे ठेवून तोंड फिरवून बसतील. त्यांना मी काय उत्तर देऊं? सारथी रणांगणावरून रथ रिकामा घेऊन आला, तर त्याचा मान राहील का? कौसल्या मातेला मी कोणत्या तोंडाने जाऊन सांगूं

कीं मी रामाला सुखरूप रानांत पोंचवून आलो? त्यापेक्षां रामा, मला आपल्याबरोबर घेऊन चल. मी शिकार करून घेऊन येत जाईन, व तुला देत जाईन.''

''सुमंत्रा! तूं परत गेला नाहीस तर मी रानांत गेलो आहे कीं नाही हे कैकेयी मातेला तरी कसे कळणार? बाबांनी दिलेले वचन पुरे झाले कीं नाही, याची खात्री नको कां त्यांना पटवून द्यायला?'' राम म्हणाला.

शेवटीं सुमंत्राला परत जावे लागले. तो गेल्यावर रामाच्या सांगण्यावरून गुह वडाचा चीक घेऊन आला. रामाने केसांना तो चीक लावून वैराग्यांसारख्या जटा बांधून घेतल्या.

नंतर रामलक्ष्मण व सीता नावेत बसली. रामाने गुहराजाचा निरोप घेतला व नाव सोडण्यास सांगितले. नाव चालूं लागली. सीतेने नावेत बसूनच गंगेला नमस्कार केला, व म्हणाली - ''गंगे भागीरथी! मी चवदा वर्षें रानांत राहून परत येईन तेव्हां तुझ्या नांवाने ब्राह्मणांना एक लक्ष गाई व अन्नवस्त्र दान करीन. तुझ्या तीरावर जी देवळे आहेत, त्यांचे दर्शन करून दानधर्म करीन. आम्हाला सुखरूप परत येण्यासाठी तूं आशीर्वाद दे.''

नाव दुसऱ्या तीरावर पोंचली. रामाने, लक्ष्मण व सीतेसह वत्स देशांत पाऊल टाकले. तिघे पायी चालूं लागली. पुढे लक्ष्मण होता, त्याच्या मागे सीता व शेवटी राम चालत होता.

गंगेपलीकडे उभा राहून सुमंत्र तिघांकडे पहात होता. त्याच्या डोळ्यांतून सतत अश्रुप्रवाह चालू होता. तिघे दृष्टीआड होईपर्यंत तो टक लावून पहात होता.

राम लक्ष्मण शिकार करीत पुढे जात होते. त्या रात्री ते एका झाडाखाली उतरले. वनवासांतली ती पहिली रात्र होती. कारण आता बरोबर सुमंत्रदेखील नव्हता. दोघांनी मिळून सीतेचे रक्षण करावयाचे होते. राम व लक्ष्मण, ह्या दोघांच्या मनांत निरनिराळ्या विचारांनी काहूर माजला होता.

''बाबा किती दुःखी असतील? आणि कैकेयी माता! मुलाला राजा करण्याच्या प्रयत्नांत पतीचा घात करायला तयार झाली. धर्म, अर्थ व काम यांपैकी, काम हाच सर्वांत सामर्थ्यशाली आहे असे म्हटले पाहिजे. नाहीतर बाप स्वतःच्या

मुलाला कधी रानांत धाडील का? भरताला तरी राज्याचे सुख लाभेल का? कैकेयी मातेच्या हट्टामुळे राज्यावर केवढे हे संकट आले आहे? तिच्यामुळे पिता-पुत्रांची, माता-पुत्रांची ही ताटातूट झाली. हे अयोध्येचे राज्यच काय, सारे जग स्वतःच्या पराक्रमाने जिंकणे शक्य आहे. वडिलांच्या इच्छेकरितां तर आपण सिंहासनाचा त्याग केला आहे."

रामाला झोंप आली नाही. त्याच्या डोळ्यांतून सारखा अश्रुप्रवाह चालू होता. लक्ष्मणाने ते पाहिले व त्याचे सांत्वन केले. तेव्हां रामाच्या मनाला जरा धीर आला. वनवास करण्याचे त्याने स्वतः होऊन कबूल केले होते, ही गोष्ट त्याला आठवली.

सकाळी तिघांनी गंगेवर स्नान केले, व गंगा, यमुना व सरस्वती या तीन नद्यांच्या पवित्र संगमावर ते येऊन पोंचले. जवळच भरद्वाज मुनींचा आश्रम होता. ते आश्रमांत पोंचले तोपर्यंत काळोख पडूं लागला होता. रामाने वनवास करण्याचे कारण सांगून त्यांना विनंति केली कीं, कोणाला त्रास होणार नाहीं व ऋषीमुनींची सेवा होऊं शकेल, असे रानांत राहण्यास सोयीस्कर स्थान सांगावे.

"तुला तुझ्या वडिलांनी निष्कारण रानांत पाठविले, हे मला पूर्वीच कळलेले आहे. पण त्यामुळे अनायासे तुझे दर्शन घडले. या आश्रमांतच तू एक पर्णकुटी करून चौदा वर्षें राहिलास, तरी मला आनंदच होईल."

त्यांच्या सूचनेला नम्रपणे नकार देत राम म्हणाला, "मुनिवर! आम्ही आपल्या आश्रमांत आहोत हे कळले तर सारी अयोध्या नगरी येथे येईल. म्हणून दूर कोठे तरी रहायला स्थान सांगावे. सीतासुद्धां बरोबर आली आहे. ती जनक राजाची लाडकी कन्या आहे. तिचे मन लागेल असे रमणीय स्थान सांगावे."

त्यावर भरद्वाज त्याला म्हणाले - "रामा, येथे राहणे तुला पसंत नसेल, तर येथून दहा कोसावर चित्रकूट नांवाचा एक सुंदर पर्वत आहे. तेथे जाऊन तूं राहा. त्या पर्वतावर सहस्त्रावधी वर्षांपासून मुनींचा वास होत राहिला आहे. तेथे आश्रम करून तूं राहावेस."

जुळ्या राजकन्या

कर्मपूरचा राजा बोपदेव याला दोन जुळ्या मुली होत्या. एकीचा रंग गोरा होता, तिचे नाव श्वेता होते. दुसरी सांवळी होती तिचे नांव कृष्णा होते. रंगात जरी फरक असला तरी नाकीडोळी व अंगापिंडाने त्या अगदी एकसारख्या दिसत होत्या. दोघी लाडाकौतुकात मोठ्या होत. हळूं हळूं दहा वर्षांच्या झाल्या.

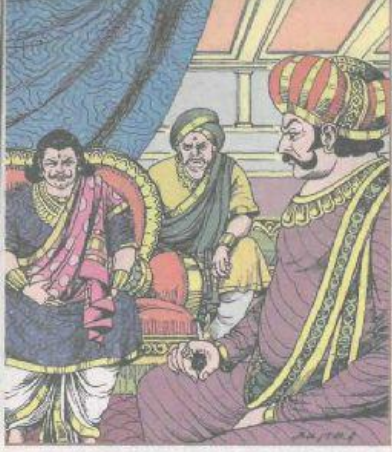
एक दिवस श्वेता बागेंत फिरत असताना झाडावरून एका पक्ष्याचे घरटे खाली पडले. ते पाहून दोघी मुली घाबरून जोरजोरांत रडूं लागल्या. त्यांचे रडे ऐकून दासी धांवत तिथे आल्या. त्यांनी पक्ष्याचे पडलेले घरटे पाहिले. त्याच्यांत दोन अंडी होती. दासींनी अंड्यासकट ते घरटे चमेलीच्या झुडुपांत टाकून दिले. आणि राजकन्यांना घेऊन त्या महालात निघून गेल्या. पण घाबरल्यामुळे दोघी राजकन्यांना खूप ताप आला. औषध देऊन सुद्धां ताप उतरेना.

एक दिवस राजाला एक विचित्र स्वप्न पडले. स्वप्नांमधे त्याला एक पंचरंगी पक्षी दिसला. तो पक्षी मनुष्यवाणीत राजाला म्हणाला.

"हे राजा! मी देवपक्षी आहे. मी आपल्या बागेत एक घरटे करून त्यांत दोन अंडी घातली होती. त्यांना उबवून जन्मलेले पक्षी मी राजकन्यांना भेट म्हणून देणार होतो. पण आपल्या महालांतल्या मूर्ख दासींनी ती अंडी चमेलीच्या झुडुपांत टाकून दिली."

"मी ताबडतोब ती अंडी तुला शोधून देतो." राजा म्हणाला.

"आता ते शक्य नाही. कारण ती अंडी फुटून त्यांत होती ती पिल्लें तर उडून गेली. ती पिल्लें आता राज्यांतल्या पश्चिमेकडील डोंगराच्या शिखरावर आहेत. तू स्वतः त्या शिखरावर जाऊन त्या पिल्लांना इकडे आणून त्यांना स्वादिष्ट दाणापाणी दिलंस, तर ते प्रसन्न होऊन तुला दोन

अंडी देतील. पांच वर्षांनंतर त्यांचे रत्नांत रुपांतर होईल. त्या पक्ष्यांना तुमच्याकडे आणल्याबरोबर तुझ्या मुलींचा ताप उतरुं लागेल.'' पक्षी म्हणाला.

''त्या पर्वताचे शिखर दुर्गम आहे. ते चढून जाणे अशक्य आहे. आजपर्यन्त कुणीही तिथे पोचलेले नाही.'' राजा म्हणाला.

''तू तिथे कसा जाशील हे कांही मला माहीत नाही. पण एवढे नक्की माहीत आहे, कीं जोपर्यन्त तू त्या पक्ष्यांना इथे आणणार नाहीस, तोपर्यन्त तुझ्या मुलींचा ताप कमी होणार नाही. आणखी एक गोष्ट ऐक. त्या अंड्यांची जेव्हां रत्ने होतील, तेव्हां त्यांतले एक पांढरे आणि दुसरे गुलाबी रंगाची असेल. श्वेताला गुलाबी रंगाचे रत्न हातांत घ्यायला लागेल. कृष्णाला पांढरा हिरा घेऊं दे. तुम्ही असं केलं नाहीत तर त्याचा त्या दोघींनाही फार त्रास होईल.'' असं सांगून पक्षी अदृश्य झाला.

राजा बोपदेव जागा झाला आणि त्याने राणीला सविस्तर आपल्याला पडलेल्या स्वप्ना-बद्दल सांगितले.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी लवकरच राजाने आपल्या मंत्र्यांना बोलावून आपल्या स्वप्ना-विषयी सांगितले. पण मंत्री कांहीच सल्ला देऊं शकले नाहीत. त्यावर राजाने देवळांत जाऊन देवाची प्रार्थना केली.

अचानक देवाच्या मूर्तीखालून एक घोरपड बाहेर आली, आणि भिंतीवरुन सरपटत राजाजवळ येऊन थांबली.

त्यावर राजपुरोहित म्हणाले ''महाराज, देवाने आपल्यावर कृपा करून या घोरपडीला पाठवले आहे.''

''ही माझी कशी मदत करणार?'' राजा म्हणाला.

''देवानेच मार्ग दाखवला आहे. कारण डोंगराचा कडा घोरपडीइतके दुसरे कुणीच चांगल्या रीतीने चढूं शकत नाही. तिची दगडावरची पकड अतिशय मजबूत असते. तिच्या कंबरेला दोरी बांधून डोंगराच्या शिखराबर पाठवा. मग दोर पकडून आपण व्यवस्थितपणे वर चढूं शकाल.''

राजपुरोहितांनी मार्ग सांगितला, पण सुरक्षे-साठी कड्याखाली मजबूत जाळी लावली. म्हणजे राजा पडला तरी जखमी होणार नाही. नंतर

घोरपडीला चांगले शक्तीवर्धक अन्न खायला दिले. एक दिवस राजा आपली तलवार व खाणेपिणे घेऊन डोंगरावर गेला. घोरपडीच्या कमरेला एक लांबलचक मजबूत दोर बांधून तिला डोंगराच्या शिखराबर राजाने पाठवले.

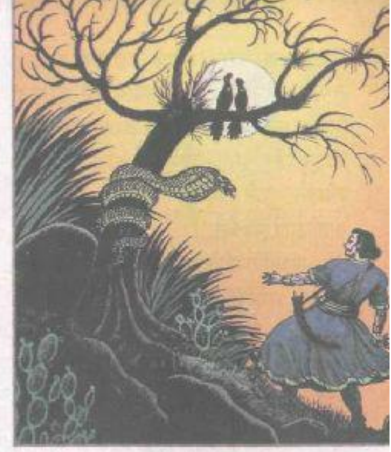
ती वर पोचल्याबरोबर दोन सैनिकांनी दोर घट्ट पकडला, घोरपड दगडाला चिकटून बसली. दोघांनी दोर खेचून बघितला. पण घोरपड जागची हलली नाही. त्यानंतर राजाने देवाची प्रार्थना केली आणि तो वर चढू लागला.

कुटुंबातली इतर मंडळी, मंत्री, सरदार आणि राणी काळजी करीत खाली उभे होते.

राजा शिखरावर पोंचला तेव्हां सूर्यास्त होत होता आणि चंद्र वर येऊं लागला. राजाने घोरपडीच्या कंबरेचा दोर सोडून तो एका खडकाला भक्कम बांधला. चांदण्यात राजाला एक छोटे झाड दिसले. त्याच्याजवळ गेल्यावर त्यावर बसलेले दोन पक्षी दिसले.

झाडाच्या खोडाला एक दोन डोकी असलेला सर्प वेढून बसला होता. राजाला बघताच आपले दोन्ही फणे काढून साप राजाकडे येऊं लागला. राजाने एका घावांतच सापाला मारले. साप खाली मरून पडला.

राजा बोपदेव ते पक्षी आणि घोरपडीला घेऊन जेव्हां खाली उतरला, तेव्हां सकाळ होत होती. घोरपडीला खाली उतरवताच अचानक तिने आपले पंख पसरले, आणि ती आकाशांत उडून गेली.

पक्षी घेऊन राजा महालांत येताच मुलींचा ताप उतरला. दुसऱ्या दिवशी पक्ष्यांनी दोन अंडी दिली आणि ते निघून गेले.

राजाने ती अंडी चांदीच्या टोपलीत ठेवून ती टोपली एका लोखंडी पेटीत घालून ठेवली.

बघता बघता पांच वर्षे झाली. श्वेता आणि कृष्णा आता पंधरा वर्षांच्या झाल्या होत्या. राजाने ती लोखंडी पेटी उघडली, तर सगळीकडे किरणांची प्रभा फाकली. त्या पेटीत अंड्यांऐवजी दोन सुरेख, तेजस्वी रत्ने झळाळत होती. एक पांढरे आणि दुसरे गुलाबी रंगाचे होते.

राजाने पेटी उघडली तेव्हां दोन्ही राजकन्या पण तिथे हजर होत्या.

राजा मुलींना म्हणाला, ''मुलींनो, ही रत्ने तुमच्यासाठीच आहेत. यांच्यामुळे तुमचे नशीब

उजळेल. कुठले रत्न कुणाचे आहे याची काळजी तुम्हाला नको. आज संध्याकाळी तुम्हाला दोघींना फुलदाणीमधे मी पांढऱ्या चाफ्याची फुले घालून देईन. तुम्ही त्यांच्यावर नजर ठेवा म्हणजे त्यांतले कुठले रत्न कुणाचे आहे, हे तुम्हाला आपोआप समजेल.''

त्याच दिवशी राजाने जादुगार मायापालला खाजगी सभागृहांत बोलावून घेतले आणि तो म्हणाला,

''मायापाल, रत्नें आलेली आहेत. आता तुला तुझ्या जादूचा वापर करावा लागेल.''

''महाराज, हे काम तर आपणही करूं शकता. ही इतकी अवघड गोष्ट थोडीच आहे? श्वेताला दिल्या जाणाऱ्या पांढऱ्या चाफ्याच्या फुलदाणीं-तल्या पाण्यांत लाल शाई मिसळा आणि फुलांचे देंठ पाण्यांत बुडून रहातील अशी काळजी घ्या.''

हळूंहळूं फुलांच्या सर्व पाकळ्या आपोआप गुलाबी रंगाच्या होतील. ही गोष्ट मी आपणाला अगोदरच सांगितली आहे.'' मायापाल म्हणाला.

''तू सांगितलं आहेस खरं, तरीसुद्धां हे काम जोखमीचं आहे, ते तुझ्या हातूनच होऊं दे.'' राजा म्हणाला. आणि ते दोघे हसूं लागले.

त्या रात्री श्वेता आणि कृष्णाला पांढऱ्या चाफ्याची फुले असलेल्या फुलदाण्या मिळाल्या. दोन्ही फुलदाण्यांवर त्यांची नांवे लिहिलेली होती. त्या आपल्या महालात ठेवून त्या दोघीजणी अधूनमधून फुलांचे निरीक्षण करूं लागल्या. कृष्णाला दिलेली फुले तशीच पांढरी राहिली पण श्वेताची फुले मात्र गुलाबी रंगाची झाली.

ही बातमी ऐकून राजा बोपदेव खूष झाला. लवकरच तो मुलींच्या महालात गेला आणि त्यांना प्रेमाने म्हणाला,

''मुलींनो कुठले रत्न कुणाचे आहे हे तुम्हाला समजले असेलच.''

राजाने रत्नें ठेवलेली थाळी त्यांना दाखविली. श्वेताने गुलाबी रंगाचे रत्न उचलले. तर कृष्णाने पांढरे रत्न घेतले.

मायापालला राजाने मोठे बक्षिस दिले.

